

Kvalitet integriranosti Islamske vjeronauke u školski odgojni kontekst

Izet Pehlić i Emina Grabus¹

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je da se utvrdi kvalitet integriranosti vjeronauke u školski odgojni kontekst; da se dijagnosticiraju načini i putevi kvalitetnije integriranosti islamske vjeronauke u školski odgojni kontekst, te da se predlože mjere i koraci za veću integriranost vjeronauke u osnovnoškolski odgojno-obrazovni proces.

U istraživanju su korišteni metod teorijske analize i deskriptivno-analički *survey* metod. Od tehnika je korišteno anketiranje u ispitivanju stavova nastavnika vjeronauke i nastavnika ostalih predmeta uz primjenu anketnog upitnika. Od instrumenata korišten je Upitnik kvaliteta integriranosti predmetnog u integralni školski kurikulum, izrađen za potrebe ovog istraživanja. Uzorak u istraživanju činili su 104 nastavnika vjeronauke i 100 nastavnika drugih nastavnih predmeta u Zeničko-dobojskom kantonu. Rezultati istraživanja pokazali su da postoji statistički značajna razlika u stavovima nastavnika vjeronauke i nastavnika ostalih predmeta: nastavnici vjeronauke u većoj mjeri nego nastavnici drugih predmeta vode računa o skrivenom kurikulumu kao pokazatelju stvarne integriranosti, ističu doprinos njihovog predmeta razvoju integriranog školskog kurikulumu, ističu značaj okvira za izradu predmetnog kurikulumu kao osnove za integriranje u školski kurikulum, ostvaruju veću međupredmetnu korelaciju sa svim školskim sastavnicama, poklanjaju pažnju timskom radu i inkluziji u funkciji razvoja integriranog kurikulumu, ocjenjivanje posmatraju kao segment evaluacije koji doprinosi integriranosti vjeronaučnog kurikulumu u školski kurikulum, ističu doprinos vjeronaučnog kurikulumu razvoju učenikove ličnosti, te da vjeronaučni udžbenik više doprinosi integraciji vjeronaučnog kurikulumu u odnosu na ostale udžbenike i predmetne kurikulumu na temelju kojih su nastali. Konačno, vjeronaučni kurikulum je u velikoj mjeri integriran u osnovnoškolski kurikulum, te doprinosi integriranom školskom kurikulumu u većoj mjeri od ostalih predmetnih kurikulumu.

Ključne riječi: integriranost, kurikulum, kurikulumski pristup planiranju, osnovnoškolski kurikulum, vjeronaučni kurikulum

¹ Izet Pehlić je docent za odgojne znanosti, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, izet.pehlic@gmail.com. Emina Grabus je magistrica religijske edukacije, OŠ „Mak Dizdar“ u Zenici, emina.grabus@gmail.com. Rad je rezultat istraživačkog projekta koji je, kao prvoplansirani, finansirao Centar za napredne studije Sarajevo.

UVOD

Kvalitet integriranosti islamske vjeronauke u školski odgojni kontekst istraživani je kroz kvalitet integriranosti osnovnoškolskog vjeronaučnog kurikulumuma u školski kurikulum.

Osnovnoškolski kurikulum je sve više isprepleten s onim što se danas podrazumijeva pod sintagmom „dobra škola“, ili bolje rečeno, jedno bez drugog ne ide jer razvojni kurikulum škole istovremeno podrazumijeva dobru (uspješnu, kvalitetnu) školu kao svoj globalni cilj.² U definiranju školskog kurikulumuma i kurikulumuma nastave je vidna razlika, jer školski kurikulum je znatno širi pojam od nastavnog kurikulumuma, te uključuje u svoje značenje i sam nastavni kurikulum (do sada uglavnom poznatog kao nastavni plan i program).

Pod pojmom školskog kurikulumuma podrazumijevamo sve sadržaje, procese, aktivnosti koji su usmjereni na ostvarivanje ciljeva i zadataka obrazovanja kako bi promovirali intelektualni, osobni, društveni i fizički razvoj učenika. On obuhvata osim službenih programa nastave i neformalne programe, te obilježja koja kreiraju školski imidž, kao što su kvalitetni odnosi, briga o jednakosti suprotnosti, o vrednovanju primjera koji postavljaju kriterij škole i načine na koji je ta škola organizirana i vođena.³

Školski kurikulum se odnosi na ukupnu aktivnost škole projektiranu školskim kurikulumom. Savremena škola je najviše izmijenila svoj identitet šireći svoju pedagošku djelatnost izvan škole. Razvijeni školski kurikulum obuhvata ishodište sadržaja i ciljeva, školski život, kulturu škole, djelotvornost škole, nastavu, školski menadžment, osobnost učitelja/nastavnika i njihov osobni razvoj, ciljeve i strategije razvoja kvalitete, težišne tačke, vremenske standarde, oblike zajedničkog rada, kurikulum za roditelje, radno okruženje, rad u školskoj zajednici, kurikulum zbrinjavanja i instrumente evaluacije.⁴

Vjeronaučni kurikulum

Uvođenjem reforme u obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Vjersko-prosvjetna služba Islamske zajednice opredijelila se za kurikulumski pristup planiranja i realizacije odgojno-obrazovnog procesa nastave Islamske vjeronauke. Ovim opredjeljenjem nastavi Islamske vjeronauke obezbijedilo se mjesto u školskom kurikulumu kao predmetu s mogućnošću potpunog integriranja u sve pore školskog sistema.

Kada je riječ o teorijsko-metodološkom pristupu, onda je važno reći da se zalagalo za humanistički pristup koji je orijentiran na učenika i koncept otvorene nastave koji omogućuje kreativan pristup nastavi od strane vjeroučitelja, ali i

² V. Previšić, *Kurikulum* (Zagreb: Školska knjiga, 2007).

³ A. Ross, *Curriculum Construction and Critique* (London and New York: Falmer Press, 2000).

⁴ Previšić, *Kurikulum*, 2007.

učenika i njihovih roditelja. Tako, značaj izučavanja vjeronauke u ovom uzrastu polazi od islamske premise da se

svako dijete rađa u čistoj prirodi s kojom je islam u znaku jednakosti kao što je u znaku jednakosti s prirodnim ljepotama koje nas okružuju i govore o ljepoti i dobroti Onoga koji sve to daje. U tom smislu krajnji odgojni, obrazovni i funkcionalni cilj ovog predmeta jeste sačuvati čistu čovjekovu prirodu kroz faze njegovog sazrijevanja i odgajati u njemu one vrline kojima se čuvaju i podupiru red i zakon, dobrota, ljubav, solidarnost i pozitivne aktivnosti u ime Božije i za Njegovu ljubav, a na korist njegovu i svih ljudi. U okviru predmeta, učenici razmišljaju, istražuju i postavljaju pitanja o svemu i svačemu (svijetu, životu, prirodi i Bogu) i uče da je život vrijednost i Božiji dar. Također, uče da ih povezivanje s Bogom, poštivanje Njegovih pravila vodi sretnom i sigurnom životu. Nastavni predmet vjeronauke fundamentalno doprinosi izgrađivanju moralno-etičkih vrijednosti u životu mladih.”⁵

Po ovoj koncepciji odgojno-obrazovni proces treba se baviti ljudima, a ne predmetom. Smisao vjeronaučne nastave ne može biti realizacija programa, nego razvoj individualnih potencijala svakog učenika. Nije smisao vjeronaučne nastave da učenike provede kroz lavirint kurikuluma i na kraju provjeri ko je uspio, a ko zalutao u neprohodnim hodnicima. Smisao vjeronaučne nastave je olakšavanje integracije mladih u društvo, kroz socijalno odgojno usvajanje sistema vrijednosti, te dostignuća nauke, umjetnosti i tehnologije, ali i otkrivanje vlastitih mogućnosti, razvoj samopouzdanja i spremnosti da se uhvate u koštac s izazovima života u društvu koje se mijenja na temeljima Objave i Tradicije.

Redizajnirani kurikulumi vjeronauke nastali su kao odgovor na zahtjeve devetogodišnjeg obrazovanja, kao i na preporuke na osnovu revizije koju su provela entitetska ministarstva obrazovanja u periodu 2001-2003. godine. Vjeronaučni kurikulum sebi postavlja početni cilj kreiranja kvalitetne pretpostavke za dugotrajan, vođeni rast učenika u vjeri, odnosno kontinuitet. U zadatke Vjeronauke uvršteno je građenje afektivnog odnosa prema vjeri i islamskoj vjeronauci. Metode poučavanja preporučene novim kurikulumom utemeljene su na promoviranju i poštivanju slobode izražavanja mišljenja i vjeroispovijesti, potom slobode izražavanja slaganja i neslaganja, na pravu drugih da žive u miru i sigurnosti ispoljavajući svoju vjeru i svjetonazor.

Sadržaji kurikuluma vjeronauke su uključili nove koncepte i teme, kao što su: ljudski razvoj, ljudska prava, prava žena, dijalog unutar civilizacije, sloboda izražavanja, sloboda mišljenja, razvijanje socijalno-emocionalnih kompetencija itd.

Vjeronaučni kurikulum koji je odgovorio na sve postavljene zahtjeve sastoji se iz: pedagoško-psihološkog profila uzrasta kojem je namijenjen; ciljeva Vjeronauke namijenjene za taj uzrast; zadataka Vjeronauke; nastavnih oblasti; programske strukture predmetnih sadržaja; didaktičkih naznaka; evaluacijskih parametara; tema za projektnu nastavu; smjernica za interdisciplinarno poučavanje; ishoda uče-

⁵ NPP Vjeronauke za prvi razred.

nja postavljenih prema Bloomovoj taksonomiji znanja; prijedloga za vannastavne aktivnosti; te preporučene literature.

Ovako urađen kurikulum Vjeronauci je omogućio ravnopravno mjesto u savremenom školskom kurikulumu, jer ima osnovne karakteristike modernog kurikuluma: individualizam – svaki je čovjek svijet, nepristrasnost i transdisciplinarnost. Velika je odgovornost vjeroučitelja u njegovoj daljoj realizaciji i implementaciji, što otvorenost vjeronaučnog kurikuluma obezbjeđuje.

Integrirani kurikulum

Integrirani kurikulum se zasniva na ljudskim karakteristikama učenika i međuovisnosti s njegovom prirodnom stvarnošću. Umjesto da dijeli spoznajni svijet na nastavne predmete, integrirani kurikulum uranja učenike u obogaćeno okruženje i odražava kompleksnost života omogućujući cjelovit kontekst za učenje i razvijajući sposobnost povezivanja u rješavanju problema.⁶

Integrirani odgoj i obrazovanje nije novina, o čemu svjedoče veliki umovi proizišli iz integriranog odgoja i obrazovanja koji su ostavili trajan trag u ljudskoj historiji (Ibn Sina, Farabi, Ibn Rušd u islamskoj tradiciji ili Leonardo da Vinchi u judeo-kršćanskoj tradiciji), koji su integrirano znanje pretočili u umjetnost.

Naučnom studijom „Osam godina studija“, već 1918. Kilpatrick je razvijala odgojno-obrazovni proces prema interesima studenata, a ne po disciplinarnim oblastima ili predmetima. Iako je ova studija dokumentovala prednosti integriranog odgoja i obrazovanja, ona je ostavila malo traga na tradicionalnu strukturu obrazovanja u odvojenim akademskim disciplinama.⁷

Novija istraživanja pokazuju mudrost integriranog poučavanja ističući da je najsigurnije pohranjeno i da je najlakše posegnuti za onim znanjem koje je spojeno u mrežu značenja, odnosno koje je percipirano iz različitih spoznajnih uglova. Jane Rolan Martin⁸ tvrdi da integrirani odgoj i obrazovanje omogućuju predmetni kurikulumi kroz iskustva različitih rasa, spolova i klasa čime se kreiraju značajne spoznaje za svako dijete.

Određenjem pojma i karakterizacijom integracije nastavnih sadržaja s različitih stajališta bavili su se mnogi autori, ali još uvijek nema jedinstvenog tumačenja interdisciplinarnog učenja i poučavanja o čemu svjedoče različiti korišteni nazivi poput: interdisciplinarna nastava, integrirana nastava, integrirani kurikulum, tematska nastava, sinergistička nastava.⁹ Kao što ne postoji jedinstveni naziv za interdisciplinarno pouča-

⁶ S. Kovalik i K. Olsen, *The Model. Integrated Thematic Instruction* (Kent, Washington: Books for Educators, Covington Square, 1994)

⁷ Daniel L. Kain, “Cabbages and kings: Research directions in integrated/interdisciplinary curriculum”, *Journal of Educational Thought*, 27: 3 (1993), 312-331.

⁸ Jane Roland Martin, “A Philosophy of Education for the Year 2000” *Phi Delta Kappan*, 76: 5 (January 1995), 355-59.

⁹ Julie T. Klein, “A Platform for a Shared Discourse of Interdisciplinary Education”, *Journal of Social Science Education*, 5: 4 (2006), 10-18.

vanje, tako se i pojam interdisciplinarnan koristi u različitim edukativnim kontekstima i to kao koncept, metodologija, proces ili filozofija.¹⁰

U pedagoškom smislu, pod pojmom interdisciplinarno/integrirano poučavanje misli se na proces izgradnje znanja u kojem se problem analizira primjenjujući različite disciplinarnе pristupe što u konačnici omogućuje interdisciplinarno razumijevanje, integriranje znanja i razmišljanja.¹¹ U interdisciplinarnom poučavanju, aktivnosti se planiraju iz perspektive učenika jer “interdisciplinarni pristup učenju najbolje odgovara učenju u stvarnom životu koje integrira i povezuje različita područja razvoja te daje novu kvalitetu učenju”.¹²

Pri interdisciplinarnoj obradi određene teme, problema ili procesa svjesno se primjenjuju sadržaji, načela, vrijednosti i jezik dva ili više nastavnih predmeta.¹³ Nivo integracije nastavnih sadržaja ovisi o specifičnostima sadržaja, planiranim ishodima i uzrastu učenika, a ovisno o planiranom može se provoditi od jednostavnijih do složenijih oblika.¹⁴ Najjednostavniji oblik integracije nastavnih sadržaja je model povezivanja koji se temelji na jednostranom umrežavanju sadržaja, vještina i koncepata jednog nastavnog predmeta s drugim. U nastavnoj praksi izvodi ga jedan učitelj koji samostalno bira, raspoređuje i planira međupredmetne veze i to kada uvodi novi pojam ili kada sadržajem drugog predmeta želi dopuniti poučavano. Složeniji je model zajedništva kojim dvoje ili više učitelja integriraju slične teme, vještine i koncepte određenih predmeta tako da jedan utvrdi predznanje i započne obradu, a nakon toga slijedi integracija nastavnih sadržaja (u našoj praksi poznato kao multimedijalni sati). Najsloženiji oblik, model partnerstva, ravnopravno i istovremeno uključuje dva ili više predmeta, a učitelji poučavaju zajedno u istoj učionici. Ovaj model karakterizira timski saradnički rad učitelja u kojem oni zajedno traže temu, utvrđuju interdisciplinarnе veze, planiraju tok rada i zajedno realiziraju nastavu.

Uprkos različitosti modela koji naglašavaju integriranost sastavnica kurikuluma, većina autora se slaže da se integriranost predmetnih kurikuluma postiže ukoliko:

- predmetni kurikulum nije doslovno, unaprijed definiran plan, već daje mogućnost nastavniku i učenicima da ga kreiraju i razvijaju;
- aktivnosti u procesu poučavanja integriraju različita područja znanja;
- se naglašava timski rad u radu sa učenicima;
- preporučuje međusobno druženje učenika različite dobi i sposobnosti • inkluzija;
- je okruženje za učenje podsticajno, konkretno i zanimljivo;

¹⁰ H. H. Jacobs, *Interdisciplinary Curriculum: Design and Implementation* (Alexandria, VA: ASCD, 1989)

¹¹ Klein, “A Platform for a Shared Discourse of Interdisciplinary Education”, pp. 10-18.

¹² V. Buljubašić-Kuzmanović, „Studentska prosudba učinkovitosti integrativnog učenja”, *Odgojne znanosti*, 9: 2 (2007), str. 148.

¹³ Jacobs, *Interdisciplinary Curriculum*.

¹⁴ T. Cone, P. H. Werner i S. L. Cine, „Models for interdisciplinary teaching in physical education”, <http://www.humkinetics.com/excerpts?ccs=441&cs=4239>, pristupljeno 25.12.2012.

- je vrijeme fleksibilno raspoređeno;
- se naglašava važnost kolaborativnih odnosa učitelja/nastavnika i djece, učitelja/nastavnika međusobno, te učitelja/nastavnika i stručnog tima škole;
- se ne insistira na povezivanju svih aktivnosti u određenom vremenu s nekom temom, već s aktivnostima koje za učenike imaju svrhu, bez vađenja iz konteksta.

METOD

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja jeste utvrđivanje kvaliteta integriranosti vjeronauke u školski odgojni kontekst. Ovim istraživanjem želimo utvrditi:

- teoretsku opravdanost i mogućnosti integriranja islamske vjeronauke u školski odgojni kontekst uvidom u pedagošku dokumentaciju (odobrene planove i programe od strane resornog ministarstva, GPP škole, operativne programe)
- anketiranjem nastavnika vjeronauke i nastavnika ostalih osnovnoškolskih predmeta ustanoviti stvarni kvalitet integriranosti islamske vjeronauke u školski odgojni kontekst.

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi kvalitet integriranosti vjeronauke u školski odgojni kontekst, prepoznati načine i puteve koji će omogućiti veći kvalitet integriranosti islamske vjeronauke u školski odgojni kontekst, te predložiti mjere i korake za veću integriranost vjeronauke u osnovnoškolski odgojno-obrazovni proces.

Zadaci istraživanja

Ovako formulirani cilj operacionaliziran je na sljedeće istraživačke zadatke:

- Na temelju uvida u relevantne teološke i pedagoške izvore, koji se bave proučavanjem kurikuluma, obrazložiti opravdanost potrebe integracije predmetnih kurikuluma, a samim tim i vjeronaučnog kurikuluma, u integralnom osnovnoškolskom kurikulumu.
- Izanalizirati zvanični osnovnoškolski nastavni plan i program u Federaciji i nastavni plan i program osnovnoškolske islamske vjeronauke, te ustanoviti postojanje pretpostavki za njihovu integriranost.
- Na osnovu stavova nastavnika vjeronauke i nastavnika drugih osnovnoškolskih predmeta ustanoviti nivo integriranosti vjeronauke i drugih osnovnoškolskih predmeta u osnovnoškolski kurikulum, te ispitati da li postoji razlika u nivou njihove integriranosti.

- Predložiti mjere i korake za postizanje veće integriranosti vjeronaučnog kurikulumu u osnovnoškolski kurikulum.

Glavna hipoteza

Pretpostavljamo da će teorijski uvidi potvrditi opravdanost potrebe integriranja, a rezultati empirijskog istraživanja jasnije predstaviti mogućnosti i nivo integriranosti vjeronaučnog kurikulumu u osnovnoškolski kurikulum. Iz istraživačkih rezultata će se dijagnosticirati načini i putevi koji će omogućiti veću integriranost vjeronaučnog kurikulumu u osnovnoškolski kurikulum, te će se moći predložiti mjere i koraci za veću integriranost vjeronauke u osnovnoškolski odgojno-obrazovni proces.

Podhipoteze

Postoji teorijska osnova za kvalitetnu integriranosti islamske vjeronauke u školski odgojni kontekst:

- Pretpostavljamo da će teorijski uvidi pokazati opravdanost potrebe integracije predmetnih kurikulumu, a samim tim i vjeronaučnog kurikulumu, u integralni osnovnoškolski kurikulum.
- Pretpostavljamo da će rezultati analize zvaničnog osnovnoškolskog nastavnog plana i programa u Federaciji i nastavnog plana i programa osnovnoškolske islamske vjeronauke ustanoviti postojanje pretpostavki za njihovu integriranost.
- Pretpostavljamo da će rezultati istraživanja stavova nastavnika vjeronauke i nastavnika drugih osnovnoškolskih predmeta ponuditi jasnu deskripciju nivoa integriranosti vjeronauke i drugih osnovnoškolskih predmeta u osnovnoškolski kurikulum, te potvrditi da ne postoji razlika u nivou njihove integriranosti.
- Pretpostavljamo da će na osnovu ukupnih istraživačkih rezultata biti moguće izraditi algoritam mjera i koraka za postizanje veće integriranosti vjeronaučnog kurikulumu u osnovnoškolski kurikulum.

Istraživačke metode

U istraživanju planirano je korištenje triangulacije istraživačkih paradigmi. Iz ugla kvalitativne paradigme u najvećoj mjeri koristit će se hermeneutički pristup metodi analize sadržaja u teorijskom dijelu i analizi interpretacije nekih istraživačkih rezultata u empirijskom dijelu rada.

S druge strane, kvantitativnu paradigmu, kroz primjenu Servey metoda, koristit ćemo u analizi i interpretaciji empirijskih istraživačkih rezultata dobivenih uvidom u vjeronaučne i osnovnoškolske kurikulume i rezultata dobivenih ispitivanjem stavova nastavnika vjeronauke i nastavnika drugih osnovnoškolskih predmeta.

Istraživačke tehnike i statistički postupci

Istraživačka tehnika koju ćemo primjenjivati u ovom radu je anketiranje. Bit će provedeno među nastavniciima islamske vjeronauke i ostalim predmetnim nastavnicima. Budući da se u empirijskom dijelu radi o kvantitativnoj istraživačkoj paradigmi korišten je T-test je u funkciji testiranja razlika između aritmetičkih sredina stavova između dvije strukture uzorka: nastavnika Vjeronauke i nastavnika drugih predmeta.

Istraživački instrument

Od istraživačkih instrumenata korišten je anketni upitnik za nastavnike koji je izrađen za potrebe ovog istraživanja. Naslovili smo ga kao Upitnik kvaliteta integriranosti predmetnog u integralni školski kurikulum.

Anketnim upitnikom se istražuje kvalitet integriranosti određenog predmeta, u našem slučaju vjeronauke i drugih osnovnoškolskih predmeta, u integralni osnovnoškolski kurikulum. Sastavljen je od devet subskala: Odgojni socijalni kontekst, Skriveni kurikulum kao pokazatelj stvarne integriranosti, Doprinos nastavnih predmeta razvoju integriranog školskog kurikulumuma, Okviri za izradu predmetnog kurikulum kao osnova za za integriranje u školski kurikulum, Među-predmetna korelacija u funkciji implementacije integriranog kurikulumuma, Timski rad i inkluzija u funkciji razvoja integriranog kurikulumuma, Doprinos udžbenika integraciji kurikulumuma, Ocjenjivanje u funkciji razvijanja izvrsnosti kao segment evaluacije implementiranosti kurikulumuma i Doprinos predmetnog kurikulumuma cjelovitom razvoju učenikove ličnosti.

Istraživački upitnik nastao je iz teorijskih osnova integriranosti predmetnog u integralni osnovnoškolski kurikulum. Naslanja se na implementaciju ISSA pedagoških standarda u nastavnom procesu.

Anketni upitni sastoji se iz tri dijela. Prvi dio sastoji se od pitanja o spolu, godinama staža, nastavnom predmetu, školi, edukaciji o kurikulumskom pristupu planiranju i završenom školovanju. U drugom dijelu su zastupljeni ajtemi zatvorenog tipa na koje će ispitanici odgovarati zakruživanjem na skali likertovog tipa: uvijek, često, ponekad i nikada. Ovim dijelom ankete želimo saznati stavove i mišljenja nastavnika o odnosu integriranosti vjeronaučnog kurikulumuma i ostalih predmeta u osnovnoškolski kurikulum. U trećem dijelu postavljena su tri pitanja otvorenog tipa koja su u upitnik stavljena s ciljem da se dobije jasnija slika o stavovima nastavnika o mogućnostima integracije predmetnog u integralni školski kurikulum.

Provjerili smo pouzdanost istraživačkog upitnika i na našem uzorku Alfa koeficijent unutarnje konzistencije iznosi $\alpha=.956$. Istraživački instrument pokazao se pouzdanim za izvođenje naučnoistraživačkih zaključaka o izabranom istraživačkom problemu.

Istraživački uzorak

Uzorak u istraživanju činili su: 104 nastavnika vjeronauke i 100 nastavnika drugih nastavnih predmeta u Zeničko-dobojskom kantonu.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultate istraživanja strukturirali smo po istraživačkim zadacima. U ovom dijelu istraživački rezultati su podvrgnuti analizi i interpretaciji, te predstavljeni grafički.

Ovdje navodimo rezultate koji su dobijeni pitanjima otvorenog tipa, a koji pojašnjavaju iskustvo ispitanika u implementaciji integracije školskog kurikuluma. Slijedi analiza i interpretacija istraživačkih nalaza.

S ciljem utvrđivanja učestalosti interdisciplinarnog povezivanja Vjeronauke sa sadržajima drugih nastavnih predmeta i iskustva vjeroučitelja i ostalih nastavnika u kreiranju integriranog školskog kurikuluma postavili smo vjeroučiteljima i nastavnicima tri otvorena pitanja. Željeli smo sazanti na osnovu njihovih praktičnih iskustava s kojim predmetima mogu ostvarivati interdisciplinarno povezivanje, teme kroz koje ga ostvaruju, te u kojim školskim projektima učestvuju.

Upoređivanjem relativnih frekvencija odgovora ispitanika evidentno je kako postoje interdisciplinarna povezivanja među predmetima i to najjača u razrednoj nastavi i predmetima iz srodnih naučnih oblasti, odnosno predmetima koji su u sklopu jednog aktiva.

Učitelji interdisciplinarno povezuju nastavne sadržaje Bosanskog jezika i književnosti, Matematike, Moje okoline, Prirode, Društva, Muzičke i Likovne kulture, te Tjelesnog i zdravstvenog odgoja. Interdisciplinarno povezivanje s Vjeronaukom i starnim jezikom je rjeđe što se može objasniti, ali i ne opravdati, time što navedene predmete predaju nastavnicima iz predmetne nastave, te što učitelji u vrijeme ovih sati obavljaju druge poslove ili su nedovoljno upoznati sa sadržajem ovih predmeta te ne znaju kroz koje teme mogu ostvariti interdisciplinarno povezivanje. S druge strane, vjeroučitelji ostvaruju interdisciplinarno povezivanje u razrednoj nastavi sa svim predmetima, a najčešće s Mojom okolinom, Prirodom, Društvom, Muzičkom i Likovnom kulturom i Bosanskim jezikom. Na osnovu dobijenih podataka možemo da utvrdimo kako vjeroučitelji pokazuju veći interes za interdisciplinarnim povezivanjem u razrednoj nastavi u odnosu na učitelje i njihovo interdisciplinarno povezivanje s Vjeronaukom. Razlozi mogu biti različiti kao što su da žele ostvariti što jaču integriranost vjeronaučnog kurikuluma u školski kurikulum, izbjeći nepotrebno ponavljanje određenih nastavnih sadržaja i time olakšati učenicima, integrirati vjeronaučne sadržaje u sve pore odgojno-obrazovnog sistema ili ih njihov predmetni kurikulum indirektno podstiče na interdisciplinarnost i pokazuje svoju širinu u samom kurikulumskom okviru.

U predmetnoj nastavi pored interdisciplinarnosti unutar stručnih aktiva, nastavnici interdisciplinarno povezuju svoj predmetni kurikulum najčešće s Bosan-

skim jezikom i književnošću, a i nastavnici Bosanskog jezika i književnosti ostvaruju interdisciplinarno povezivanje sa svim predmetima izuzev Tjelesnog i zdravstvenog odgoja. Pored nastavnika Bosanskog jezika i književnosti i vjeroučitelji interdisciplinarno povezuju vjeronaučne sadržaje sa svim predmetima. Ako posmatramo u obrnutom smjeru interdisciplinarnost sa Vjeronaukom izostaje kod svih nastavnika izuzev nastavnika Bosanskog jezika i književnosti i Historije.

Integrirajuće teme s vjeronaučnim sadržajem koje su naveli nastavnici Bosanskog jezika i književnosti su: svete knjige, islamska kultura življenja, arebica i alahmijado književnost, odgojni elemnti u pogledu razvijanja pozitivnih osobina ličnosti. Nastavnici Historije su naveli da ostvaruju interdisciplinarno povezivanje s vjeronaučnim sadržajima kroz teme o hilafetu, Osmanskom carstvu, historiji BiH. Vjeroučitelji ostvaruju interdisciplinarno povezivanje s drugim predmetima kroz različite tematske cjeline kao što su : historija islama, obrada književnog teksta ili pjesme, prirodni zakoni, tolerancija, suživot, estetski odgoj, radne navike, tjelesna aktivnost, porodica, društveni odnosi, ekologija, pozitivne strane ličnosti, kultura življenja, identitet, socijalne i emocionalne kompetencije itd.

Razlozi za ovakvu pojavu mogu biti različiti. Što se tiče vjeroučitelja možemo konstatovati iste razloge kao i u razrednoj nastavi, a što se tiče premetnih nastavnika može se objasniti, ali ne i opravdati, izostanak interdisciplinarnog povezivanja kroz nedovoljnu upućenost u vjeronaučne sadržaje, nedostatkom zajedničkog planiranja, postojanjem mišljenja da je vjera nespojiva s predmetom koji oni poučavaju, nedovoljnom stručnom i metodičkom osposobljenošću za interdisciplinarnim poučavanjem ili jednostavno, nepostojanjem interesa za interdisciplinarnim povezivanjem s Vjeronaukom.

Osvrtom na navedene projekte u kojima učestvuju vjeroučitelji i nastavnici možemo utvrditi da su oni raznoliki. Osmišljeni su tako da jačaju integrirani kurikulum škole doprinosom raličitih predmetnih kurikuluma. Nastavnici i vjeroučitelji su naveli projekte volontiranja, humanitarnih akcija, ekološke projekte, kulture življenja, obrazovanja za mir, inkluzivnog odgoja i obrazovanja, unapređenja djelotvornosti škole, takmičenja, kulturne manifestacije, izložbe itd. Na osnovu njihovih odgovora možemo konstatovati da vjeroučitelji najviše i najčešće učestvuju u različitim projektima škole. Razlozi mogu biti slični gore navedenim. Ono što je važno za naš rad je činjenica da vjeroučitelji u odnosu na druge nastavnike najjače doprinose integraciji svog predmetnog kurikuluma u školski kurikulum. Zabrinjavajući je podatak da i među vjeroučiteljima njih 30% ne učestvuje niti je učestvovalo niti u jednom školskom projektu.

Imajući u vidu navedene istraživačke rezultate ne iznenađuju istraživački rezultati koji pokazuju da su nastavnici drugih predmeta u većoj mjeri educirali o kurikularnom pristupu planiranju učešćem na seminaru ($t = -6.634$, sig.=.000), te da su s kurikularnim pristupom planiranja upoznati tokom studiranja ($t = -5.946$, sig.=.000), nego nastavnici Vjeronauke. Značajan je rezultat po kojem su se nastavnici Vjeronauke i nastavnici drugih predmeta u jednakoj mjeri samoeducirali o kurikularnom pristupu planiranja.

Kvalitet odgojnog socijalnog konteksta

Cjelovit razvoj i odgoj djeteta snažno je pod utjecajem socijalnog i kulturnog konteksta u širem i užem smislu. Ranija istraživanja su zanemarivala kulturni i socijalni kontekst tražeći univerzalne zakone dječijeg razvoja unutar vještačkih sredina. Obzirom da se učenje ne odvija u izolaciji već u interakciji sa okruženjem pojavljuje se termin okruženja za učenje. Djeca uče, u najširem smislu, participirajući u svakodnevnom življenju i aktivnostima u praksi, odnosno jednoj vrsti kulturne geografije.¹⁵ Stoga možemo reći da okruženje za učenje podržava i oblikuje ono što će dijete raditi, čime će se baviti, kako će živjeti.

Okruženje za učenje utječe i na odgojno-obrazovni proces. Nastavnici i učenici se prilagođavaju sredini za učenje i kroz nju izražavaju svoje osobnosti. S druge strane, sredina za učenje snažno utječe na stavove, ponašanje pa i uspjeh učenika.¹⁶

Predstavnici pragmatizma uvode teoriju "pedagoški instrumentalizam". Smatraju da je cilj škole kreirati socijalni kontekst za razvoj individualnih specifičnosti djeteta. Savremena razmatranja o didaktici i kurikulumu navode da je uloga nastavnika podsticanje i usmjeravanje razvoja učenja, te da gradivo što više približi učenicima. U okviru te svoje uloge nastavnici postavljaju ciljeve, prilagođavaju sadržaje, odabiru metode i razvijaju odgovarajuću sociokulturu kroz navedena sredstva odlučivanja. Prema Mortimoreu i Sammonsu,¹⁷ ključno je u integriranju kurikuluma kroz odgojni socijalni kontekst uključivanje nastavnika u planiranje školskog kurikuluma. Njihovi naponi treba da budu usmjereni na učenike kao na korisnike školstva s ciljem postizanja što više uspjeha, razvijanja razumijevanja, sposobnosti i vrijednosti. U novije vrijeme pažnja se usmjerava na roditelje i pripadnike zajednice. Kroz ovlaštenost u odgojnom socijalnom kontekstu nastavnici imaju priliku da isprobaju nove pristupe u rješavanju problema, ispitivanju i pomaganju učenicima.

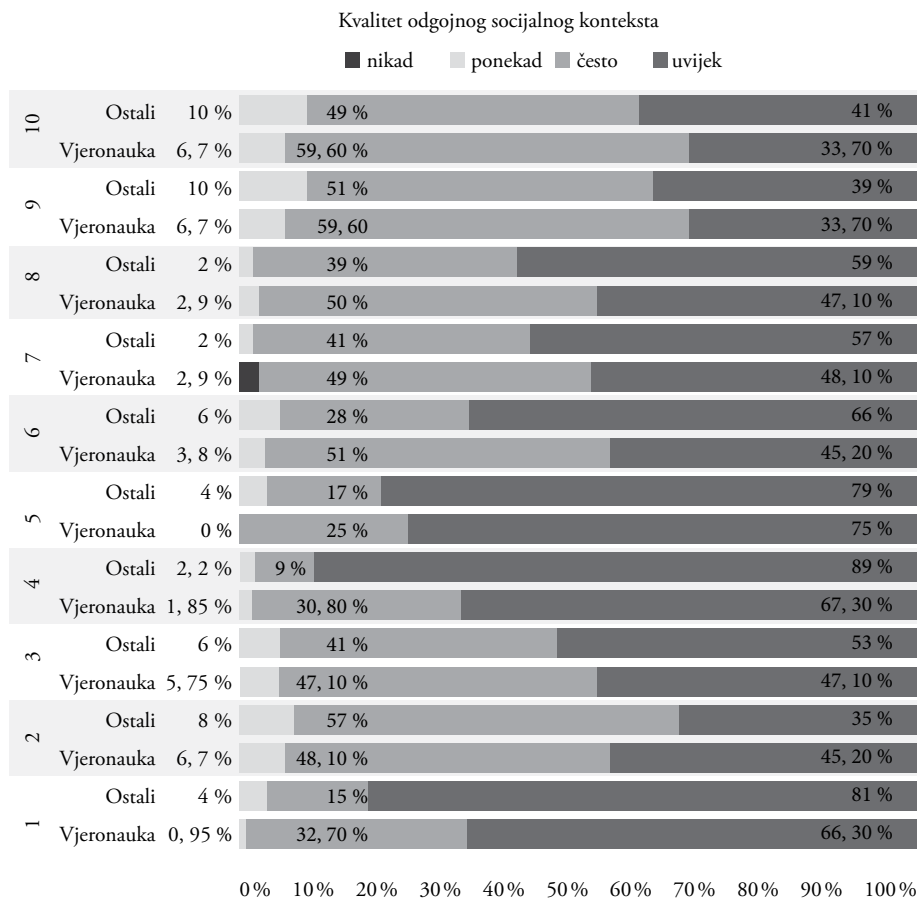
Iz izloženog smatramo opravdanim nastojanje da se savremeni primjereni kurikulum vjeronauke utemeljuje na koncepciji zajedničkog građenja, sukonstruiranju znanja među članovima zajednice od djeteta, nastavnika, roditelja do ostalih članova zajednice u kulturi kojoj pripadamo.

Rezultati istraživanja su pokazali da postoji razlika u stavovima nastavnika Vjeronauke i drugih nastavnika o planiranju zanimljivog okruženje za učenje. Naime, 81% nastavnika drugih predmeta uvijek vodi računa o planiranju zanimljivog okruženje za učenje, dok to radi 66, 3% nastavnika Vjeronauke. Pri planiranju 89% ostalih nastavnika pažnju uvijek usmjerava prema sadržaju, učeniku i aktuelnostima, dok to radi 67, 30% vjeroučitelja. 66% ostalih nastavnika uvijek nastoji nastavne sadržaje pretvoriti u obrazovno dobro, a vjeroučitelja 45, 20%.

¹⁵ J. S. Bruner, *Kultura obrazovanja* (Zagreb: Educa, 2000).

¹⁶ J. C. Marsh, *Kurikulum – temeljni pojmovi* (Zagreb: Educa, 1994).

¹⁷ P. Mortimore i P. Sammons, "New evidence on effective elementary schools", *Educational Leadership*, 45: 1 (1987), pp. 4-8.

LEGENDA:

1. Planiranje zanimljivog okruženje za učenje
2. Društveno-kulturne norme i očekivanja
3. Zajedničke vrijednosti u stvarnim potrebama
4. Usmjerenost prema sadržaju, učeniku i aktuelnostima
5. Razumijevanje i doživljavanje uz podsticajnu sredinu
6. Pretvaranje sadržaja u obrazovno dobro
7. Nastavnička uloga u određivanju i kreiranju sadržaja
8. Kreiranje podsticajnog okruženja za učenje
9. Različite strategije za podsticanje inovativnost, kreativnost, samostalno istraživanje
10. Sredinu za učenje u kojoj svi uče prema svojim interesima i potrebama

Grafikon 1: *Kvalitet odgojnog socijalnog konteksta*

Kada je u pitanju uloga nastavnika u određivanju i kreiranju sadržaja za učenje 75% vjeroučitelja smatra da je njihova uloga uvijek važna, a 57% ostalih nastavnika. U planiranju važnu ulogu imaju društvene i kulturne norme uvijek za 45,20% vjeroučitelja i 35% ostalih nastavnika (Grafikon 1).

Ovakvi rezultati se mogu različito tumačiti. Ostali nastavnici imaju unutar škola kabinete adekvatno opremljenje za njihove predmete, dok vjeroučitelji često mijenjaju kabinete i nastavu realizuju u trenutno slobodnim kabinetima, što im ne dozvoljava projektovanje okruženja za učenje primjerenog određenoj temi. Razlog može da bude i nedovoljna educiranost vjeroučitelja o važnoj ulozi odgojnog socijalnog konteksta za odgojno- obrazovni rad.

Zabrinjavajući je podatak da 66% ostalih nastavnika i 45, 20% vjeroučitelja nastoji predmetne sadržaje pretvoriti u obrazovno dobro. Ukazuje nam na pojavu da učitelji/nastavnici i vjeroučitelji često zaboravljaju princip o ljudskim čulima i sposobnostima koje insistira na pretvaranju obrazovnih sadržaja u obrazovno dobro kao i na njegovom doprinosu svim prirodnim i duhovnim snagama čovjeka, odnosno da se individualne snage potvrđuju i razvijaju u procesu nastave pomoću obrazovnog dobra. Prema Slatini, obrazovno dobro je pedagoška norma koja pobuđuje i budi kognitivni, afektivni i voljni život učenika, odnosno jedan od bitnih odlika kurikulumskog pristupa u planiranju. Ova pojava ukazuje i na postojanje nebrige u odgojno-obrazovnom sistemu o individualnim snagama učenika, te da se zaobilaze njegove psihofizičke sposobnosti. Nastavnici ovim iskazanim stavom nam govore i da se veća poželjna poklanja formi u donosu na suštinske vrijednosti. Da bi se ovakva praksa prevazišla potrebno je učitelje/nastavnike i vjeroučitelje usmjeravati da učenje organiziraju njegujući vezu između prirode samog predmeta i individualne snage učenika, tzv. "prirodno učenje".¹⁸

Posmatrajući udio u planiranju kulturnih i društvenih normi za 45, 20% vjeroučitelja je uvijek prisutan i 35% ostalih nastavnika. Ovaj podatak nam govori, kao i prethodni, da se više pažnje poklanja formi u odnosu na suštinu, jer se zadovoljava realiziranjem već unaprijed postavljenih ciljeva, ne osvrćući se na trenutno aktuelna zbivanja, ali i da ispitanici pobijaju svoju tvrdnju u 4. ajtemu kada su u gotovo duplo većem postotku kazali da vode računa o aktuelnostima. Radi jačeg doživljavanja odgojnog socijalnog konteksta u planiranju i implementiranju predmetnog kurikuluma učitelje/nastavnike i vjeroučitelje bi trebalo dodatno edukovati o ulozi i primjeni ovog pedagoškog standarda.

I na kraju, istraživački rezultati t-testa pokazali su kako registrirana razlika u procjeni socijalnog odgojnog konteksta između nastavnika Veironauke i nastavnika drugih predmeta nije statistički značajna ($t=-1.809$, $sig.=.072$), iako je očigledno i na osnovu ovog istraživačkog nalaza pokazuju kako nastavnici drugih predmeta bolje razumiju ulogu odgojnog socijalnog konteksta u integriranju predmetnog kurikuluma u školski kurikulum (T-test 1).

Kvalitet skrivenog kurikuluma kao pokazatelja stvarne integriranosti

Izraz "skriveni kurikulum" prvi je upotrijebio Philip Jackson (1968) u knjizi *Život u učionici*.¹⁹ Poslužio se ovim izrazom kako bi pokazao koliko su prikriveni društveni zahtjevi u školi iznimno važni. O "skrivenom kurikulumu" ima mno-

¹⁸ M. Slatina, *Nastavni metod* (Sarajevo: Filozofski fakultet, 1998).

¹⁹ Philip W. Jackson, *Life in Classrooms* (New York: Holt, Rinehart & Row, 1968).

go kritičkih mišljenja. Na osnovu njih se može zaključiti da ne postoji jedan skriveni kurikulum, već mnogo njih. Lynch (1989)²⁰, tvrdi da se skrivenim kurikulumom uvijekovječuje nejednakost koja nastaje zbog općih i posebnih obilježja škole. Mnoga obilježja škole su vidljiva poput sadržaja, dužine nastavnog sata, početka i kraja nastavnog procesa. Ova obilježja se jednako primjenjuju na sve učenike i nastavnike. U školama postoje i posebni elemnti poput potrošnje materijalnih sredstava, izrade rasporeda sati, nagrađivanja, koji povećavaju nejednakost i skriveni su za širu javnost. Mehanizme skrivenog kurikuluma je jako teško razotkriti. Ovaj pojam je pogodan za objašnjavanje velikog dijela školskog života koji je rijetko otvoren za kvantitativna istraživanja, a o njemu se mnogo nagađa.²¹

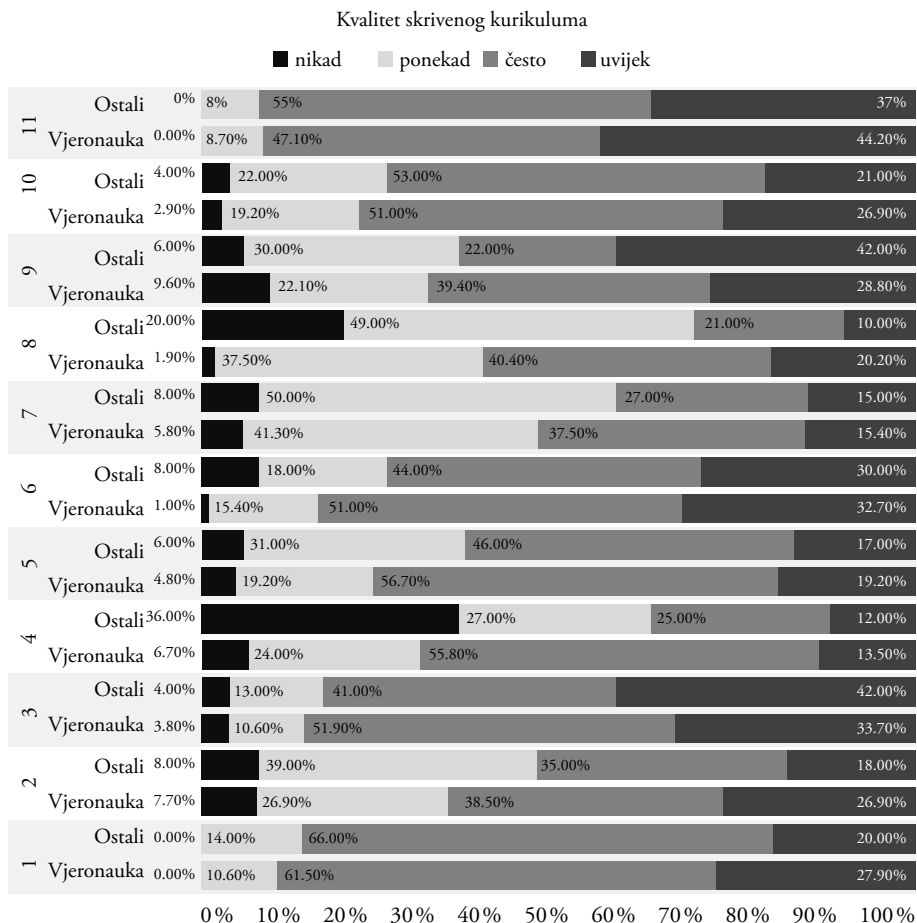
Istraživanjem skrivenog kurikuluma škole može se pokazati stvarna integriranost predmetnog kurikuluma u školski kurikulum jer škole znaju podupirati ograničen broj akademskih sposobnosti- naročito logičku, matematičku i lingvističku inteligenciju, a umanjivati i marginalizirati ostale.²²

Smatramo da je istraživanje skrivenog kurikuluma od velikog značanja za pokazivanje kvaliteta integriranosti vjeronaučnog kurikuluma u odnosu na druge predmetne kurikulume u školski kurikulum iz razloga što i pored postojanja zakonskih okvira za uvođenje Vjeronauke životna stvarnost nam govori da još uvijek postoji mnogo rasprava i određenih odupiranja ovom školskom predmetu.

²⁰ Prema: Marsh, *Kurikulum – temeljni pojmovi*.

²¹ Marsh, *Kurikulum – temeljni pojmovi*.

²² Lynch, 1989, prema: Marsh, *Kurikulum – temeljni pojmovi*.

LEGENDA:

1. Osnaženje kurikuluma informiranošću i resursima
2. Jednaka raspodjela nastavnih sredstava
3. Jednak kriterij ocjenjivanja u svim predmetima
4. Promoviranje određenih akademskih sposobnosti
5. Doprinos menadžmenta škole usavršavanju kurikuluma
6. Planiranje realizacije prilikom izrade rasporeda sati
7. Prvi sati u školskom rasporedu
8. Posljednji sati u školskom rasporedu
9. Prisustvo edukativnim seminarima
10. Potpuna uključenost u aktivnosti škole
11. Doprinos uređenju školske i razredne sredine

Grafikon 2: *Kvalitet skrivenog kurikuluma*

Istraživanje skrivenog kurikuluma pruža interesantne podatke, koji se zvanično ne govore ili ocjenjuju. I mi smo došli do zanimljivih rezultata. 55, 8% vjeroučitelja

smatra kako se često promoviraju određene akademske sposobnosti za razliku od 25% ostalih nastavnika, što je u skladu s gore navedenim. 36% ostalih nastavnika smatra da se nikada ne promoviraju određene akademske vrijednosti, dok to smatra samo 6, 7% vjeroučitelja. Ovaj podatak nam može ukazivati da vjeroučitelji možda još uvijek osjećaju određeni teret u integraciji svoga predmeta, dokazivanju njegove opravdanosti u školskom kurikulumu. S druge strane ovaj podatak ukazuje da su ostali nastavnici zadovoljni ulogom i mjestom svog predmetnog kurikulumu u školskom kurikulumu, dok vjeroučitelji iskazuju nezadovoljstvo ulogom i mjestom vjeronaučnog kurikulumu u školskom kurikulumu.

Ispitivanje raspodjele resursa, materijalnih sredstava, uključenosti u aktivnosti škole nam ukazuje da Vjeronauka prema mišljenju vjeroučitelja ima relativno ujednačen položaj u odnosu na druge predmete, odnosno jednak stepen integriranosti kao i drugi predmeti u školski kurikulum.

Zanimljiv podatak smo dobili i iz propitivanja prvih i posljednjih sati u školskom rasporedu. Ostali nastavnici su svojim odgovorima došli u kontradiktornost sa svojim mišljenjima jer su u procentu od 69% kazali da su im sati uvijek ili ponekad posljednji i 58% da su im sati uvijek ili ponekad prvi. Vjeroučitelji su ujednačeno dali odgovor u ovim ajtemima. 60, 6% vjeroučitelja smatra da su časovi vjeronauke uvijek ili često posljednji, a 31% ostalih nastavnika. Razlog za ovakvu pojavu kod ostalih nastavnika može biti u nezadovoljstvu postojećim školskim rasporedima sati.

Rezultati ukazuju da Vjeronauka nema jednak status s ostalim predmetima u školskom rasporedu sati i da su časovi ove nastave u visokom procentu posljednji. Ako ove pokazatelje uporedimo s rezultatima promoviranja određenih akademskih vrijednost, možemo reći da Vjeronauka još uvijek nema status ostalih školskih predmeta i pored nastojanja da se osnaži. Prisustvo zanimljivim seminarima je češće kod ostalih nastavnika, 42%, u odnosu na vjeroučitelje, 28%. Ovi rezultati ukazuju da ostali nastavnici u dosta većem procentu prisustvuju edukativnim seminarima u odnosu na vjeroučitelje. Razlozi mogu biti u ciljnoj grupi kojoj su namijenjeni ti seminari ili to što menadžment škole na takve seminare radije upućuje ostale nastavnike.

Posmatrajući pokazatelje dobijene na osnovu propitivanja skrivenog kurikulumu (Grafikon 2), možemo reći da se vjeroučitelji trude više u odnosu na ostale nastavnike u integriranju svog predmetnog kurikulumu u školski kurikulum, te da je njihov predmetni kurikulum ima još prostora za integraciju u školski kurikulum u odnosu na druge predmetne kurikulumu.

Istraživački rezultati su pokazali kako postoji statistički značajna razlika u stavovima nastavnika Vjeronauke i nastavnika drugih predmeta u procjeni skrivenog kurikulumu kao pokazatelja stvarne integriranosti. Nastavnici Vjeronauke u većoj mjeri vode računa o skrivenom kurikulumu kao pokazatelju stvarne integriranosti ($t=3.473$, $sig.=.001$) nego nastavnici drugih predmeta (T-test 1).

Kvalitet doprinosa nastavnih predmeta razvoju integriranog školskog kurikuluma

Nastavni predmeti udruženi u stručne aktive postaju dio školskog kurikuluma. Novija istraživanja pokazuju da je promjena školskog kurikuluma postupna i stalna. Ova pojava se može objasniti kroz poklanjanje pažnje određenim nastavnim predmetima. Neki od naučnika koji su istraživali ovu pojavu su Goodson (1987) i Hargreaves (1989).²³ U istraživanju historije kurikuluma Goodson (1983)²⁴ je istraživao nastavne predmetne biologije i geografije i otkrio: da postoji proces u kome navedena područja proučavanja vremenom postaju školski predmet; da nastaju problemi, sukobi i kompromisi u promoviranju tih problema; da je važan sociološko-historijski pristup istraživanju kurikuluma. Primjenjujući historijske podatke on postavlja tri zaključka: da školski predmeti nisu monolitne cjeline; da se u procesu uvođenja školskog predmeta skupina predmeta okreće prema akademskoj tradiciji; da se većina rasprava koje se vode o predmetnom kurikulumu može tumačiti kao sukob među predmetima u vezi sa statusom, resursima i prostorom.

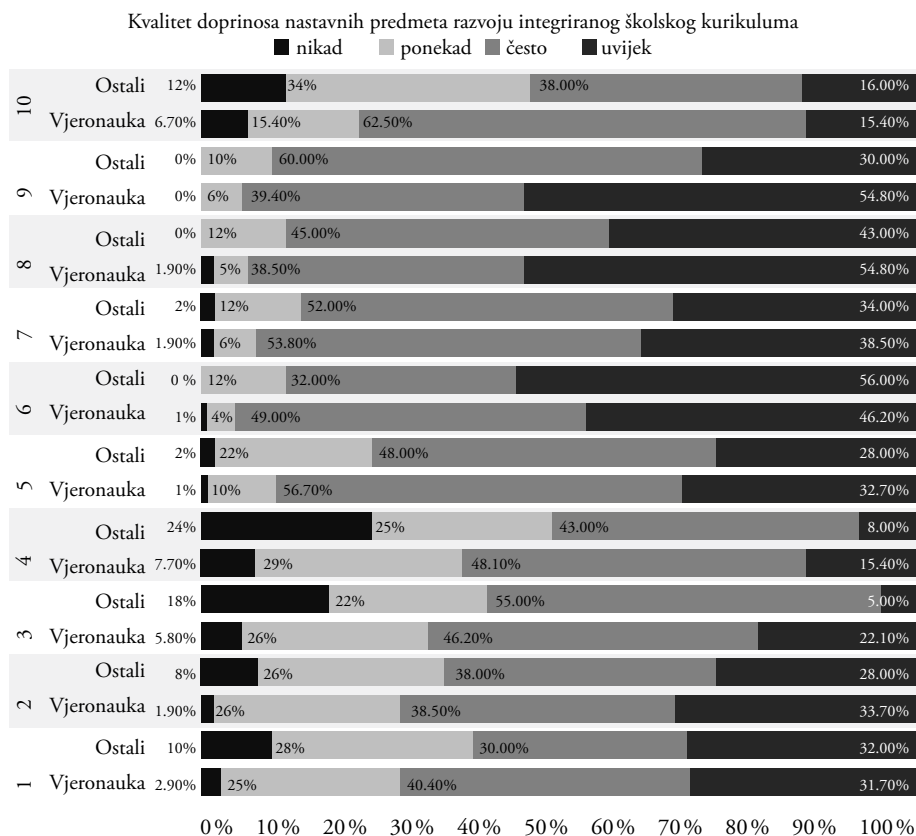
Na temelju ovih zaključaka može se uočiti da postoje stalna previranja među nastavnim predmetima, te ih je teško integrirati u kompaktnu cjelinu školskog kurikuluma. Nastavnici u ovom procesu imaju veoma važnu ulogu i mi smo ovim zadatkom željeli utvrditi koliko oni doprinose svojim planiranjem predmetnih kurikuluma integriranosti školskog kurikuluma. Također smo želeli da uporedimo doprinos vjeronaučnog u odnosu na kurikulum ostalih predmeta u formiranju integriranog školskog kurikuluma.

Istraživački rezultati upućuju da postoje pojave koje su navedene u teoretskom dijelu ovog izlaganja o doprinosu nastavnih predmeta integriranom školskom kurikulumu. Zanimljivo je da su ostali nastavnici i vjeroučitelji svjesni da su aktivni uključeni u izradu školskog kurikuluma i da treba da planiraju oko odrođenih zadanih tema. Međutim, samo 5% ostalih nastavnika ukazuje da uvijek postoji dogovor među aktivima i 22, 10 % vjeroučitelja. Ovi rezultati nam govore da nastavnici još uvijek nedovoljno međusobno surađuju i doprinose integriranju školskog kurikuluma, čak 18% ostalih nastavnika to nikada ne radi i 5, 8% vjeroučitelja.

I u ovim rezultatima smo naišli na pojavi favoriziranje određenih neučnih oblasti kao i u prethodnom odjeljku, jer 63, 5% vjeroučitelja smatra da uvijek i često dolazi do favoriziranja određenih oblasti za razliku od 51% ostalih nastavnika. Ovaj njihov stav potvrđuje i ajtem 10 u kome se vidi da postoji favoriziranje tema iz aktiva ostalih nastavnika uvijek i često 77, 9% po mišljenju vjeroučitelja Ovdje su vjeroučitelji jasnije ukazali na favoriziranje jer se ono odnosi na favoriziranje od strane predmetnih nastavnika za razliku od prethodnog odjeljka gdje se mislilo na favoriziranje od strane menadžmenta škole.

²³ Prema: Marsh, *Kurikulum – temeljni pojmovi*.

²⁴ Prema: Marsh, *Kurikulum – temeljni pojmovi*.

LEGENDA:

1. Uključenost aktiva u izradu školskog kurikuluma
2. Određivanje tema oko kojih planiraju aktivi
3. Dogovaranje među aktivima pri planiranju
4. Favoriziranje određenih naučnih oblasti
5. Predmetni kurikulum i cjelovita slika o svijetu
6. Predmetni kurikulum priprema za životne situacije
7. Predmetni kurikulum pomaže pri izboru zanimanja
8. Predmetni kurikulum doprinosi razumijevanju i etičkom kodeksu
9. Predmetni kurikulum razvija svijest o sebi
10. Aktivi ističu vrijednosti tema iz svog domena

Grafikon 3: *Doprinos nastavnih predmeta*

Rezultati dobijeni iz ajtema 8 i 9 ukazuju da vjeronaučni sadržaji jače doprinose etičkom kodeksu, 54, 8% vjeroučitelja smatra da to uvijek čini i 30% ostalih nastavnika, i razvijanju svijesti o sebi, 62, 5% vjeroučitelja smatra da je to čini često i 38% ostalih nastavnika, što je i razumljivo obzirom na samu prirodu predmeta,

ali ne opravdava ostale nastavnike jer je škola prije svega odgojna, pa obrazovna ustanova (Grafikon 3).

Istraživački rezultati pokazali su kako postoji statistički značajna razlika u stavovima nastavnika vjeronauke i nastavnika drugih predmeta o doprinosu njihovog predmeta razvoju integriranog školskog kurikulumu. Nastavnici Vjeronauke u većoj mjeri ($t = 3.871$, $\text{sig.} = .000$) nego nastavnici drugih predmeta ističu doprinos njihovog predmeta razvoju integriranog školskog kurikulumu (T-test 1).

Objašnjenje rezultata pronalazimo u činjenici da ne postoji nedovoljna saradnja među aktivima u planiranju, te da u toj situaciji vjeroučitelji nastoje ojačati je u odnosu na ostale nastavnike favoriziranjem određenih tema iz drugih aktiva, ali da vjeronaučni sadržaji jačaju etički kodeks i svijest o sebi, kao i da pomažu pri izboru zanimanja. Možemo reći da vjeroučitelji više nastoje ojačati integriranost vjeronaučnog kurikulumu u odnosu na ostale nastavnike, što je u skladu s prethodnim odjeljkom u kome smo kazali da su ostali nastavnici zadovoljniji ulogom i mjestom svog predmetnog kurikulumu u odnosu na vjeroučitelje.

Kvalitet okvira za izradu predmetnog kurikulumu kao osnove za integriranje u školski kurikulum

Školski kurikulum najčešće čine predmeti kojima se učenici poučavaju.²⁵ Želeći da racionaliziraju i nadziru broj predmeta koji se poučavaju, školski sistemi mnogih zemalja počeli su upotrebljavati okvir za kurikulum. Okvir za kurikulum se može opisati kao skupina međusobno povezanih predmeta po određenim kriterijima kako bi na odgovarajući način predstavili određeno područje poučavanja. Okviri za kurikulum se mogu posmatrati i kao smjernice koje pomažu nastavnicima, učenicima i roditeljima u odlučivanju o kurikulumu.²⁶

Analizirajući dobijene rezultate propitivanja utjecaja okvira predmetnih kurikulumu na integriranje u školski kurikulum zanimljivo je da smo utvrdili kako nastavnici i vjeroučitelji imaju prilično ujednačene stavove o poželjnom kurikulumu, kurikulumnom pristupu planiranju, širokom postavljanju zadataka, kontinuiranosti i usponskom razvoju svog predmetnog kurikulumu, što ukazuje na postojanje standardiziranih okvira predmetnih kurikulumu. Nastavnici i vjeroučitelji vode računa o primjerenosti postavljenih zadataka. 68% ostalih nastavnika to radi uvijek i 59% vjeroučitelja. 95% vjeroučitelja i 82% ostalih nastavnika uvijek i često nastoji da im nastavna jedinica ima kognitivne, afektivne i psihomotorne ciljeve. Postavljeni ciljevi kod 94% vjeroučitelja i ostalih nastavnika su mjerljivi prema ishodima učenja. Ovi rezultati ukazuju da nastavnici i vjeroučitelji postavljaju okvire predmetnih kurikulumu tako da se oni mogu integrirati u školski kurikulum.

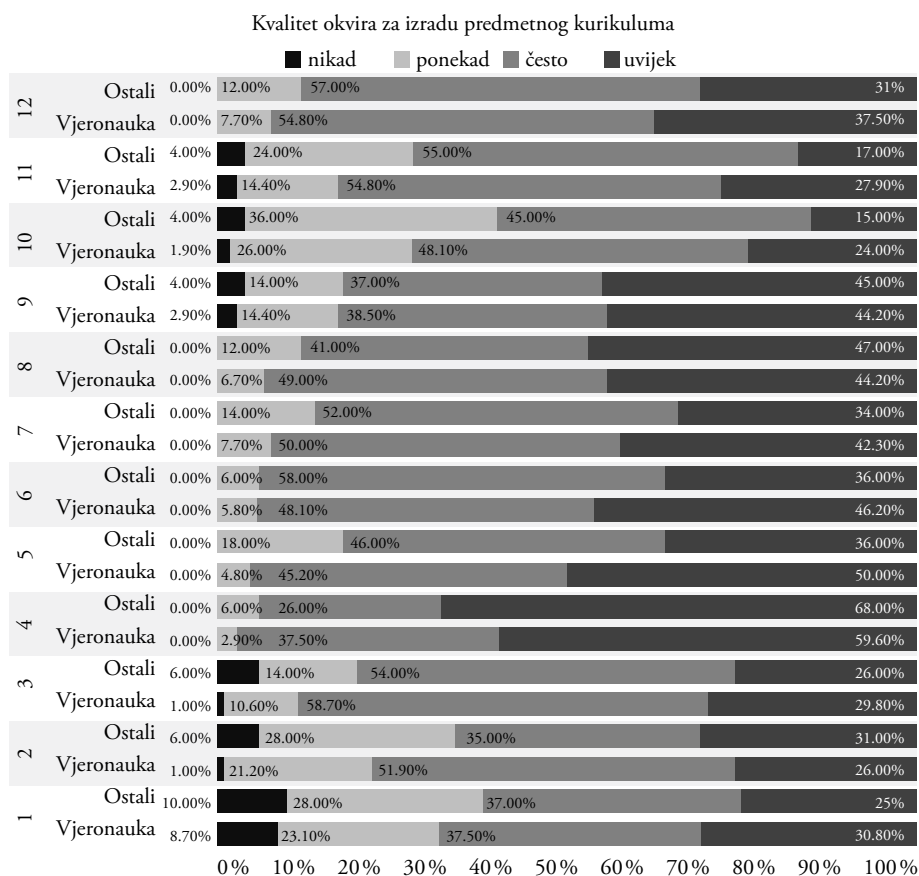
Vjeroučitelji to nastoje u nešto većem procentu, a što je opet u skladu s

²⁵ Marsh, *Kurikulum – temeljni pojmovi*.

²⁶ D. Kerr et al., *Making Citizenship Education Real* (Nottingham: National Foundation for Educational Research 2004).

dosadašnjim rezultatima istraživanja koji su pokazali da vjeroučitelji nastoje ostvariti jaču integraciju svog predmetnog kurikulumu u odnosu na ostale nastavnike. 27, 9% vjeroučitelja smatra da na izradu njihovog kurikulumu uvijek utječu njihove sklonosti i 17% ostalih nastavnika. Zabrinjavajući je podatak da 40% ostalih nastavnika i 35% vjeroučitelja nikada ili ponekada promišlja o različitim alternativama, mogućnostima i gledištima pri izradi kurikulumu (Grafikon 4).

Ovaj podatak može ukazivati da se planiranje u visokom procentu svodi na prepisivanje već ranije isplaniranih programa. Razlozi mogu biti u nepostojanju želje i ambicije u kreativnom izgrađivanju predmetnog, a time i školskog kurikulumu, zasićenosti i mehaničkom ponavljanju određenih navika i radnji kod nastavnika i vjeroučitelja ili u nedovoljnom afirmativnom djelovanju menadžmenta škole na kreativno planiranje. Bilo bi nužno nastavnike i vjeroučitelje edukovati o promišljanju pri planiranju i potrebi novog kurikulumnog planiranja.

LEGENDA:

1. Postojanje indikacije o poželjnom kurikulumu
2. Kurikularni pristup planiranju
3. Široko postavljene zadaci primjereni su primjereni svim učenicima
4. Svaka nastavna jedinica ima postavljene ciljeve
5. Nastavna jedinica ima kognitivne, afektivne i psihomotorne ciljeve
6. Postavljene ciljevi su mjerljivi prema ishodima
7. Proces poučavanja primjeren postavljenim ciljevima
8. Znanje dopunjujem različitim aktivnostima
9. Opseg kurikuluma se povećavam na višim nivoima
10. Pojava sukoba pri izradi kurikuluma
11. Na izradu kurikuluma utiču moje lične sklonosti
12. Na planiranje utječe vremenska poredanost iskustava učenja

Grafikon 4: Kvalitet okvira za izradu predmetnog kurikuluma

Postoji statistički značajna razlika u stavovima nastavnika Vjeronauke i nastavnika drugih predmeta o okvirima za izradu predmetnog kurikuluma kao osnove za integriranje u školski kurikulum. Nastavnici Vjeronauke u većoj mjeri ističu značaj okvira za izradu predmetnog kurikuluma kao osnove za integriranje u školski kurikulum ($t=2.818$, $\text{sig.}=.005$) nego nastavnici drugih predmeta (T-test 1).

Kvalitet međupredmetne korelacije u funkciji implementacije integriranog kurikuluma

Međupredmetna korelacija označava povezivanje nastavnih predmeta zbog određenog cilja, sadržaja ili projekta. Vjeronauka je takav predmet da svojim sadržajem ulazi u gradivo mnogih predmeta. Vjeronaučno gradivo ima široke i daleke perspektive. Uključuje najrazličitija područja života. To je zato jer je vjera široka i sveobuhvatna. Obuhvata cjelokupnu stvarnost s mnogim pitanjima.

Međupredmetna korelacija (*interdisciplinarnost*) traži poseban angažman učitelja i učenika. U pedagoškom smislu, pod pojmom interdisciplinarno poučavanje misli se na proces izgradnje znanja u kojem se problem analizira različitim disciplinarnim pristupima što u konačnici omogućuje interdisciplinarno razumijevanje i integriranje znanja i razmišljanja.²⁷ U interdisciplinarnom poučavanju se aktivnosti planiraju iz perspektive učenika „jer interdisciplinarni pristup učenju najbolje odgovara učenju u stvarnom životu koje integrira i povezuje različita područja razvoja te daje novu kvalitetu učenju“²⁸. Pri interdisciplinarnoj obradi

²⁷ Julie T. Klein, „A Platform for a Shared Discourse of Interdisciplinary Education“, *Journal of Social Science Education*, 5: 4 (2006). 10-18.

²⁸ V. Buljubašić-Kuzmanović, „Studentska prosudba učinkovitosti integrativnog učenja“, *Odgovorne znanosti*, 9:2 (2007), str.147-160.

teme, problema ili procesa svjesno se primjenjuju sadržaji, načela, vrijednosti i jezik dva ili više nastavnih predmeta.²⁹

Međupredmetne teme se odgojno i obrazovno važne jer omogućuju učenicima da određene pojave sagledavaju s različitih stajališta te da uvide i istražuju veze između nastavnih predmeta, tj. sadržaja koji uče u različitim predmetima i područjima. Škole ih mogu ostvariti na više načina.

Povezivanje predmeta pretpostavlja motiviranost i spremnost nastavnika (i učenika) na saradnju. Pretpostavlja dovoljno otvorenosti, znanja i povjerenja. U takvim situacijama zna se dogoditi da na satu bude dva ili više nastavnika. Učenci mogu simultano pratiti nastupe više izvora znanja. Mogu upoređivati odgovore, aktivno komunicirati, vrednovati izneseno. Pažnja učenika na satu je bolja i veća. Mladi se uče surađivati po primjeru odraslih.

Međupredmetna korelacija ne traži nužno da je na satu više nastavnika. U sadašnjim uvjetima timski rad nastavnika na satu još je uvijek rijetka pojava. Međutim, sve se češće kolege nastavnici dogovoraaju izvan učionice o zajedničkim projektima. U školi, npr., prakticira se dan projektne nastave u kojoj sami učenici prezentiraju jednu temu iz različitih predmeta u jednom danu. Teme mogu biti različite i mogu biti vezane za određene pojave u društvu ili obilježavanje značajnih datuma.

Analizom stavova vjeroučitelja i ostalih nastavnika o međupredmetnoj korelaciji došli smo do interesantnih pokazatelja. Iako u predmetnim kurikulumima postoje sadržaji vezani za kurikulumsku jezgru i teme koje omogućuju korelaciju, do međupredmetne korelacije dolazi tek kada je planiraju nastavnici. Rezultati ukazuju da vjeroučitelji ostvaruju jaču međupredmetnu korelaciju u odnosu na ostale nastavnike. Na primjer: 84, 6% vjeroučitelja radi uvijek i često na integriranim projektima u odnosu na 70% ostalih nastavnika, korelaciju sa svim predmetima uvijek i često ostvaruje 91.3% vjeroučitelja i 84% ostalih nastavnika, sa svim grupama predmeta vjeroučitelji ostvaruju bolju korelaciju u odnosu na ostale nastavnike.

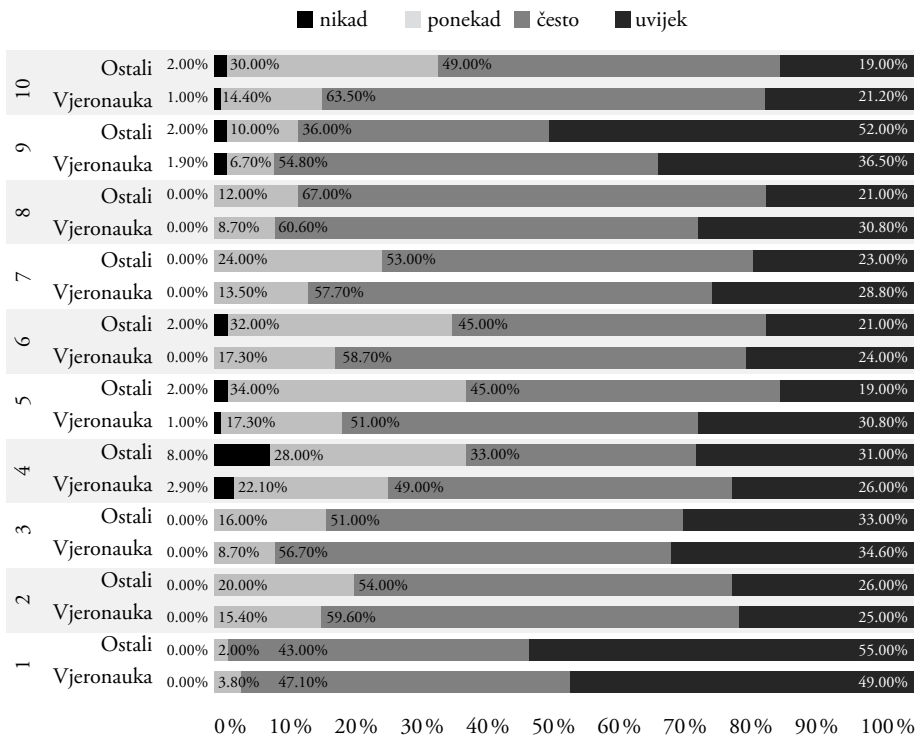
Ovakvi rezultati se mogu tumačiti dvojako: vjeroučitelji znanju prilaze kao daru Božijem i jedinstvenoj cjelini koja treba da se pretače kao takva u ljudsku prirodu ili oni žele da ostvare što jaču integriranost vjeronaučnih sadržaja sa sadržajem ostalih predmeta i time Vjeronauci obzabijede mjesto koje joj pripada u školskom kurikulumu.

Zanimljivo je da i pored ovakvih rezultata 52% ostalih nastavnika smatra da njihov predmetni kurikulum uvijek dopušta elastičnost i raznolikost u poučavanju, a 36% vjeroučitelja. Razlog za ovakav stav može biti povezan sa većim samopouzdanjem ostalih nastavnika u odnosu na vjeroučitelje. Već su i raniji rezultati pokazivali da su ostali nastavnici zadovoljni mjestom koje zauzima njihov predmetni kurikulum u školskom kurikulumu, za razliku od vjeroučitelja koji-

²⁹ Jacobs, *Life in Classrooms*.

ma još uvijek nedostaje samopouzdanja po pitanju vjeronaučnog kurikuluma. Ovaj pokazatelj može da se na nastavu Vjeronauke odrazi dualno, pozitivno jer će se vjeroučitelji više truditi u ostvarenju integracije vjeronaučnog kurikuluma u sve pore školskog kurikuluma dok postignutim rezultatima ne postignu osjećaj samopouzdanja i negativno jer istovremeno nedostatak samopouzdanja mogu da prenesu na učenike tako da i oni budu nazadovoljni vjeronaučnim sadržajima i njenom ulogom u školskom životu, što opet može da bude tema posebnog istraživanja.

Kvalitet međupredmetne korelacije u funkciji implementacije integriranog kurikuluma

LEGENDA:

1. Povezanost teorije i prakse
2. Rad na projektima u kojima se integriraju različite naučne oblasti
3. Uspostavljanje korelacije sa svim predmetima
4. Najlakše ostvarujem međupredmetnu korelaciju s nacionalnom grupom predmeta
5. Korelacija s prirodnim znanostima
6. Korelacija s društvenim znanostima
7. Prisutnost multidisciplinarnih i interdisciplinarnih mogućnosti u novim sadržajima
8. Povezanost s drugim područjima radi interdisciplinarnosti
9. Predmetni kurikulum dopušta elastičnost i raznolikost
10. Uunošenje novih sadržaja odgovara trenutnim i budućim potrebama društva

Grafikon 5: Međupredmetna korelacija

Drugi zabrinjavajući pokazatelj je taj da 49% vjeroučitelja uvijek povezuje teoriju i praksu a to radi 55% ostalih nastavnika (Grafikon 5).

Ovaj podatak postaje zabrinjavajući ne u odnosu na procentualnu razliku između vjeroučitelja i ostalih nastavnika, već zbog činjenice da u relativno niskom procentu vjeroučitelji povezuju teoriju i praksu iako je islam vjera koja se živi, a ne čuva u knjigama ili sveskama. Ovo nam ukazuje na nedovoljnu integriranost vjerskih principa u stvarni život, pa iako mladi znaju mnogo o vjeri i njenim principima, sve ostaje na nivou znanja. Dobijeni rezultat alarmantno ukazuje na potrebu osposobljavanja vjeroučitelja da pretaču teoriju u praksu kroz razvijanje nivoa znanja po Bloomu, onako kako vjeronaučni kurikulum i zahtijeva.

I na kraju, istraživački rezultati su pokazali kako postoji statistički značajna razlika u stavovima nastavnika Vjeronauke i nastavnika drugih predmeta o međupredmetnoj korelaciji u funkciji implementacije integriranog kurikuluma. Nastavnici Vjeronauke u većoj mjeri ističu značaj međupredmetne korelacije u funkciji implementacije integriranog kurikuluma ($t=2.059$, $\text{sig}=.041$) nego nastavnici drugih predmeta.

Kvalitet timskog rada i inkluzije u funkciji razvoja integriranog kurikuluma

Timski rad učenika i nastavnika u kreiranju predmetnog kurikuluma i inkluzivni pristup imaju važnu ulogu u integriranju predmetnog kurikuluma u školski kurikulum. Učenici nisu samo oni koji dobivaju kurikulum, oni se njime počinju baviti i mogu postati njegovi aktivni pokretači i odazivači.³⁰ Ukoliko se dozvoli učenicima da postanu aktivni sudionici u odlučivanju o kurikulumu, kolegijalnost između učenika i nastavnika, kao i sama integriranost predmetnog kurikuluma postat će mnogo izraženija.

Timski rad i inkluzija se mogu ostvariti kroz pregovanje o vrstama ocjenjivanja i samoocjenjivanja, nastavnim metodama, organizacijskim postupcima koji uvažavaju različite sposobnosti i potrebe učenika. Kroz ovaj zadatak nam je bio cilj pokazati nivo integriranosti vjeronaučnog kurikuluma u odnosu na druge predmetne kurikulume kroz timski rad učenika i nastavnika i inkluziju.

Analizom stavova ostalih nastavnika i vjeroučitelja o inkluziji i timskom radu kao pokazateljima integriranosti njihovih predmetnih kurikuluma došli smo do interesantnih pokazatelja koji govore o postojanju različitih stavova ostalih nastavnika i vjeroučitelja. Kada je u pitanju sam pristup ovom pokazatelju integriranosti zanimljivo je da se 64% ostalih nastavnika nikada i ponekada ne dogovara sa učenicima o nastavnim metodama koje udovoljavaju potrebama svih učenika, dok to ne radi 31, 7% vjeroučitelja. Ovaj rezultat se može tumačiti nedovoljnom

³⁰ Lynda Measor i Peter Woods, *Changing Schools: Pupil Perspectives on Transfer to a Comprehensive* (Milton Keynes: Open University Press, 1984).

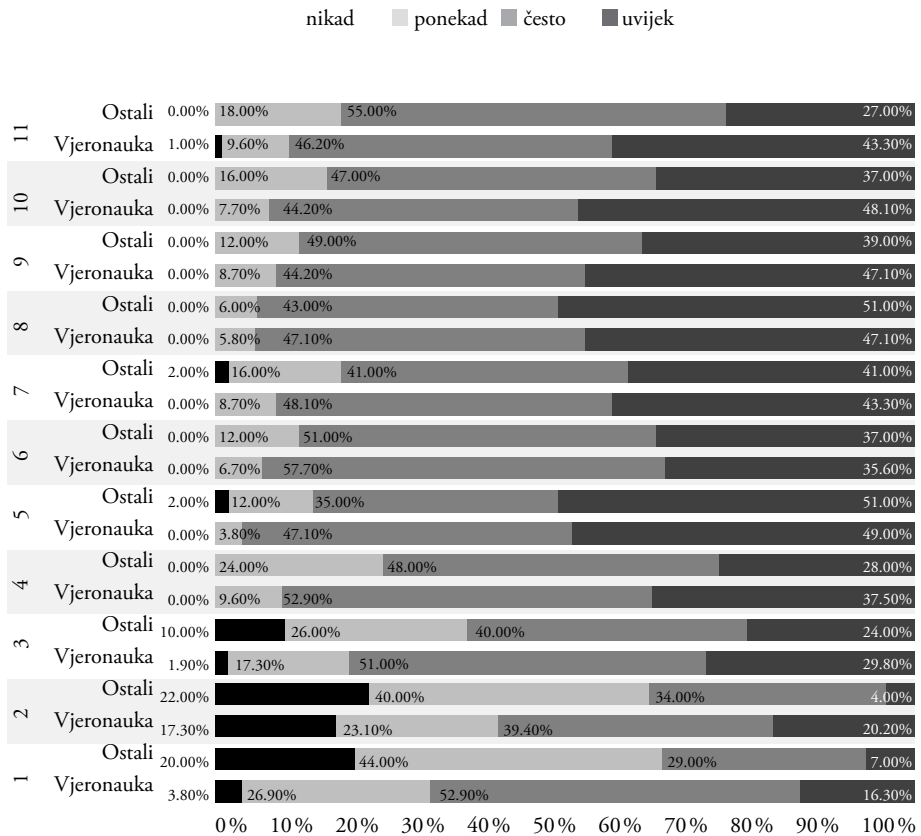
educiranošću ostalih nastavnika o ovom problemu ili ne postojanjem interesa za udovoljavanjem potrebama svih učenika (individualiziranom pristupu). Dobijeni rezultat ukazuje i na činjenicu da vjeroučitelji imaju više sluha za potrebe svih učenika u odnosu na ostale nastavnike, što je dobar pokazatelj integriranosti.

Slijedeći rezultat se nadovezuje na prethodne zaključke o visokom samopouzdanju i samouvjerenosti ostalih nastavnika jer ih je u ajtemu o uvjetovanosti usvajanja znanja s drugim predmetima smatralo samo 4% da uvijek postoji u odnosu na 20, 2% vjeroučitelja. Ovo, ujedno, potvrđuje i zaključke iz prethodnog odjeljka o međupredmetnoj korelaciji.

Značajan je istraživački rezultat po kojem 37, 5% vjeroučitelja uvijek uočava reakciju učenika na različita područja poučavanja, a 24% ostalih nastavnika. Razlog se može povezati s prvim ajtemom i većoj brizi vjeroučitelja za interesima učenika. Prema mišljenju ispitanika vjeronaučni sadržaji su često, 47, 1%, pristupačniji svim učenicima u odnosu na sadržaje drugih predmeta, 35%. Ovakav rezultat se vjerovatno temelji na samom pristupu pri planiranju jer 48, 1% vjeroučitelja često ima inkluzivni pristup pri planiranju i 41% ostalih nastavnika. Analiza ovih podataka nam govori da vjeroučitelji sa više sluha ostvaruju inkluzivni pristup pri planiranju i realizaciji svog predmetnog kurikulumu u odnosu na ostale nastavnike. Razlog je možda u tome što vođeni vjerkim principima vjeroučitelji svakom učeniku prilaze kao zasebnom ljudskom entitetu.

Ako posmatramo stavove o timskom radu vidimo da 48, 1% vjeroučitelja uvijek usmjerava učenike da timskim radom istražuju određene teme, za razliku od 37% ostalih nastavnika. 43, 3% vjeroučitelja uvijek dozvoljava da učenici uloge u timu dijele prema interesovanjima i sposobnostima, a to radi 27% ostalih nastavnika. Dobijeni rezultati se mogu protumačiti u duhu već prethodnih analiza o poklanjanju pažnje individualnim karakteristikama ličnosti i inkluzivnom pristupu, ali i da vjeroučitelji češće, u dosta visokom procentu, organizuju projektnu nastavu kao sastavni dio integriranosti kurikulumu u odnosu na ostale nastavnike (Grafikon 6).

Kvalitet timskog rada i inkluzije u funkciji razvoja integriranog kurikuluma

LEGENDA:

1. Dogovor o nastavnim metodama koje udovoljavaju potrebama učenika
2. Uvjetovanost usvojenosti znanja sa drugim predmetima
3. Pregovaranje sa učenicima o vrstama ocjenjivanja
4. Uočavanje reakcija učenika za različita područja
5. Pristupačnost svim učenicima
6. Učenje na temeljima vlastitih iskustava
7. Inkluzivni pristup pri planiranju
8. Prilagođavanje novim prilikama i potrebama učenika
9. Promjene slijede nakon evaluacije dosadašnjeg rada
10. Učenici timskim radom istražuju određene teme
11. Podjela uloga u timu prema interesima i sposobnostima učenika

Grafikon 6: Timski rad i inkluzija

Istraživački rezultati su pokazali kako postoji statistički značajna razlika u stavovima nastavnika Vjeronauke i nastavnika drugih predmeta o timskom radu i inkluziji u funkciji razvoja integriranog kurikulumu. Nastavnici Vjeronauke u većoj mjeri poklanjaju pažnju timskom radu i inkluziji u funkciji razvoja integriranog kurikulumu ($t=3.552$, $\text{sig}=.000$) nego nastavnici drugih predmeta.

Kvalitet doprinosa udžbenika integraciji kurikulumu

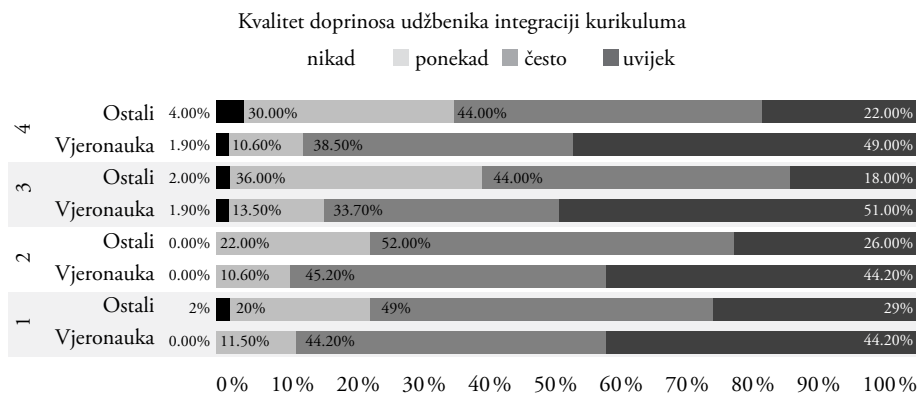
Udžbenici zauzimaju važnu ulogu u organiziranju svakodnevnih nastavnih aktivnosti u razredu. U kurikulumskom planiranju udžbenik može da bude koncipiran tako da ostane u žarištu nastave kao temeljno sredstvo, ali konceptualno se mijenja. Na primjer, ako je cilj obrazovanja stjecanje kompetencija, onda koncepcija udžbenika treba da sadržava didaktičko-metodičku uređenost koja će razvijati i unapređivati kompetencije učenika. Svrha i cilj odgoja i obrazovanja u kurikulumskom pristupu su sastavljeni od dijelova, pojedinosti i njihove povezanosti. Smisao cjeline jeste cilj odgoja. Udžbenik jednog odgojno-obrazovnog područja predstavlja cjelinu tog područja.³¹

Udžbenik može doprinijeti integriranosti kurikulumu ukoliko odgovara odobrenom planu i programu, podstiče na međupredmetnu korelaciju, je zanimljiv i prilagođen učenicima. Udžbenici imaju za cilj da učenicima predstave od vlasti odobrenu verziju ljudskog znanja i kulture.

On nije sve iz jednog odgojno-obrazovnog područja, ali je važan dio cjeline u potpunom integriranom kurikulumu. Udžbenik može postati pokretač i graditelj obrazovnog procesa, promotor vrednota i čuvar nacionalnog identiteta, medij interkulturalne komunikacije, koji slijedeći kurikulum podstiče njegovu integriranost.

Analiza istraživačkih rezultata stavova ostalih nastavnika i vjeroučitelja o doprinosu udžbenika integraciji predmetnih kurikulumu generalno ukazuju na pozitivniji stav vjeroučitelja u odnosu na ostale nastavnike prema udžbenicima. 44, 2% vjeroučitelja smatra da su njihovi udžbenici uvijek usklađeni s planom i programom u odnosu na 29% ostalih nastavnika. Ako posmatramo prilagođenost udžbenika potrebama učenika za 44, 2% vjeroučitelja je uvijek postignuta i 26% ostalih nastavnika. 51% vjeroučitelja smatra da vjeronaučni udžbenici podstiču na međupredmetnu korelaciju i 18% ostalih nastavnika. Za 49% vjeroučitelja i 22% ostalih nastavnika udžbenici su uvijek aktuelni i zanimljivi učenicima. Dobijeni rezultati ukazuju, da prema stavovima ispitanika, vjeronaučni udžbenici su izrađeni u većoj usklađenosti s pedagoškim standardima u donosu na ostale udžbenike. Rezultati nam govore i da vjeronaučni udžbenici svojom usklađenošću s predmetnim planom i programom, prigađenošću potrebama učenicima, interdisciplinarnim, zanimljivim i aktuelnim sadržajima više doprinose međupredmetnoj korelaciji u odnosu na druge udžbenike (Grafikon 7).

³¹ Previšić, *Kurikulum*.

LEGENDA:

1. Udžbenici su usklađeni s planom i programom
2. Udžbenici su prilagođeni potrebama učenika
3. Udžbenici z podstiču na međupredmetnu korelaciju
4. Udžbenici su aktuelni i zanimljivi učenicima

Grafikon 7: *Doprinos udžbenika*

Postoji statistički značajna razlika u stavovima nastavnika Vjeronauke i nastavnika drugih predmeta o doprinosu udžbenika integraciji kurikulumu. Nastavnici Vjeronauke u većoj mjeri nego nastavnici drugih predmeta ističu doprinos udžbenika integraciji kurikulumu ($t=4.841$, $sig.=.000$).

Kvalitet ocjenjivanja u funkciji razvijanja izvrsnosti kao segmenta evaluacije implementiranosti kurikulumu

Ocjenjivanje je sastavni dio života škole. Praćenje i ocjenjivanje u školi se vezuje za evaluaciju i samoevaluaciju. Samoevaluacija treba da pruži podatke o trenutnom stanju nekog segmenta školske djelatnosti, dok evaluacija predstavlja prikupljanje, analiza i ocjenjivanje informacija o školskom radu. Evaluacijom sa nastoji razumjeti škola s ciljem njenog daljeg razvoja. Ocjenjivanje nastavnika od strane poslodavca je formalno i sustavno i često se definira kao "sustavno i otvoreno ocjenjivanje rada nastavnika".³² Ocjenjivanje nastavnika se mjeri formativno (kroz stručno usavršavanje i poboljšanje rada) i sumativno (radi odabira, unapređenja, premještanja ili otpuštanja nastavnika).

Ocjenjivanje u funkciji razvijanja izvrsnosti kao segmenta implementiranosti kurikulumu ima zadatak da nastavnik samokritičkim osvrtom upozna svoj rad,

³² Thomas Grisso, *Competency to stand trial evaluations: A manual for practice* (Sarasota, FL: Professional Resources Exchange, 1988).

dobro planira integriranost predmetnog kurikulumu u školski kurikulum, kontinuirano vrši stručno usavršavanje, razvija odgovornost u realizaciji i integriranosti predmetnog kurikulumu u okviru školskog kurikulumu. Metode ocjenjivanja su mnogostruke i procjenom se odabiru najprimjerenije metode. Sve one imaju za cilj da utvrde prisutnost kvalitete u određenom segmentu odgojno-obrazovnog procesa.

Ocjenjivanje često nije ugodno, ali ono doprinosi kvaliteti integriranosti predmetnog kurikulumu. Ovim zadatkom smo željeli utvrditi da li se jednaki elementi ocjenjivanja kao segmenta evaluacije implementiranosti predmetnog kurikulumu primjenjuju kod nastavnika vjeronauke i ostalih nastavnika.

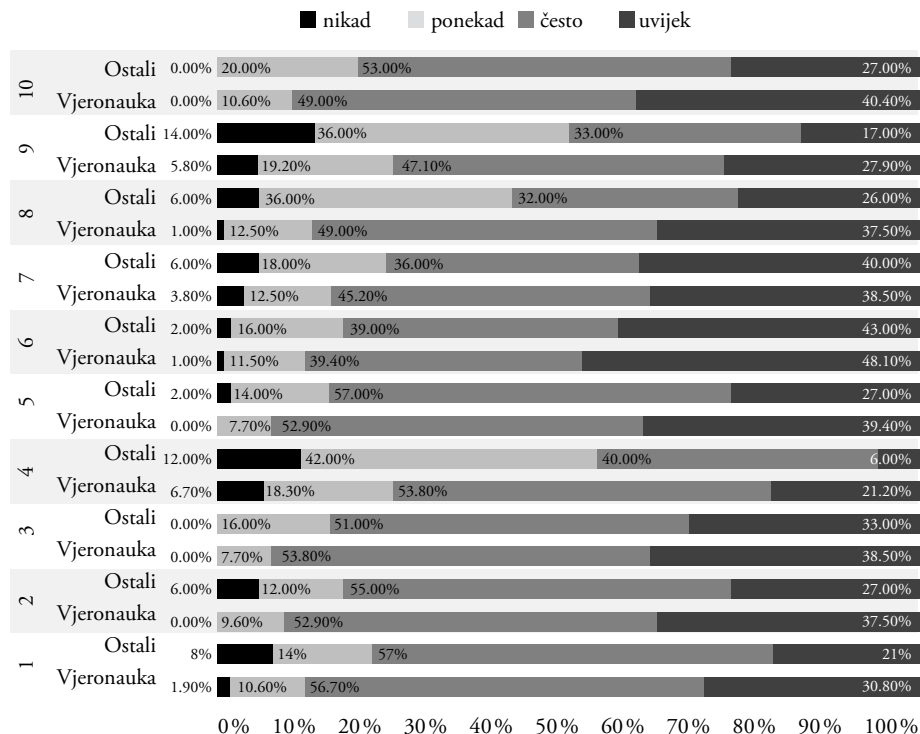
Analiza stavova ostalih nastavnika i vjeroučitelja o ocjenjivanju kao segmentu evaluacije integriranosti kurikulumu ukazuje na postojanje različitih stavova među ispitivanim grupama. Za 30, 8% vjeroučitelja i 21% ostalih nastavnika ocjenjivanje je podsticaj za dobro planiranje. Ovo je pokazatelj da vjeroučitelji u većem procentu pozitivno i podsticajno doživljavaju ocjenjivanje u odnosu na ostale nastavnike.

Rezultati istraživanja potvrđuju da 37, 5% vjeroučitelja i 27% ostalih nastavnika smatra da se ocjenjuje cijelo školsko ozračje, što ukazuje da vjeroučitelji u većem procentu prate i vrednuju sve učeničke aktivnosti u odnosu na ostale nastavnike. Ovaj rezultat se može tumačiti u duhu prethodnih rezultata o timskom radu i inkluziji koji su nam pokazali kako vjeroučitelji s više afiniteta prilaze individualnim potrebama i sposobnostima svakog učenika, pa ih i ocjenjuju u skladu s njima. Bez obzira na sve napore vjeroučitelja da integriraju vjeronaučni kurikulum u školski kurikulum, 21, 2% vjeroučitelja štiti svoju autonomiju i čuva privatnost svoje nastave, dok to čini 6% ostalih nastavnika. Ovi rezultati mogu biti i pokazatelji da vjeroučitelji još uvijek nisu potpuno opušteni u školskom ambijentu i sa njihovim nedostatkom samopouzdanja, a koji smo razmatrali u odjeljku o međupredmetnoj korelaciji i timskom radu i inkluziji.

Ohrabrujući je podatak da 39, 4% vjeroučitelja uvijek procjenjuje i unapređuje vlastiti rad i 27% ostalih nastavnika. Dobijeni rezultat se može protumačiti iz ugla individualnog razvoja u vjeri i samokritičnosti, ali i iz činjenice da rad vjeroučitelja evaluiraju pedagoška služba škole, pedagoški zavodi i Vjersko-prosvjetna služba.

Za 37, 5% vjeroučitelja i 26% ostalih nastavnika poboljšanju kurikulumu doprinose učenici, što je analogno već interpretiranim rezultatima o ulozi učenika u ocjenjivanju i predmetnim kurikulumima. Interesantno je da 27, 9% vjeroučitelja i 17% ostalih nastavnika uvijek uključuje roditelje radi napredovanja učenika. Rezultati pokazuju da se vjeroučitelji više obaziru na sugestije učenika i roditelja, a sve u cilju poboljšanja učeničkog uspjeha.

Kvalitet ocjenjivanja u funkciji razvijanja izvrsnosti kao segmenta evaluacije implementiranosti kurikulumu

LEGENDA:

1. Ocjenjivanje nastavnika u podsticaja podsticaj dobrog planiranja
2. Ocjenjivanje cijelog školskog ozračja
3. Strateško popravljanje kurikulumu
4. Sačuvanost privatnosti nastave i postupaka
5. Procjenjivanje i unapređujem vlastitog rada
6. Provođenje evaluacije planiranog
7. Menadžment škole ocjenjivanjem doprinosi kvaliteti kurikulumu
8. Poboljšanju kurikulumu doprinose učenici
9. Uključenosti roditelje radi napretka učenika
10. Postoji podudarnost između pisanja, poučavanja i testiranja kurikulumu

Grafikon 8: Ocjenjivanje kao segment evaluacije

Interesantan je rezultat istraživanja po kojem 40, 4% vjeroučitelja i 27% ostalih nastavnika uočava podudarnost između pisanja, poučavanja i testiranja kurikulumu. Ovi nam pokazatelji govore da vjeroučitelji kurikulumni pristup posmatraju, u većem procentu, kao zatvoreni krug u kome su navedene sastavnice uzorčno-posljedično povezane, a što je u skladu s prirodnim tokom integriranosti (Grafikon 8).

Istraživački rezultati su pokazali kako postoji statistički značajna razlika u stavovima nastavnika Vjeronauke i nastavnika drugih predmeta o ocjenjivanju u funkciji razvijanja izvrsnosti kao segmentu evaluacije implementiranosti kurikuluma. Nastavnici Vjeronauke u većoj mjeri ocjenjivanje posmatraju kao segment evaluacije koji doprinosi integriranosti vjeronaučnog kurikuluma u školski kurikulum ($t=3.552$, $\text{sig.}=.000$) nego nastavnici drugih predmeta. (T-test 1)

Kvalitet doprinosa predmetnog kurikuluma cjelovitom razvoju učenikove ličnosti

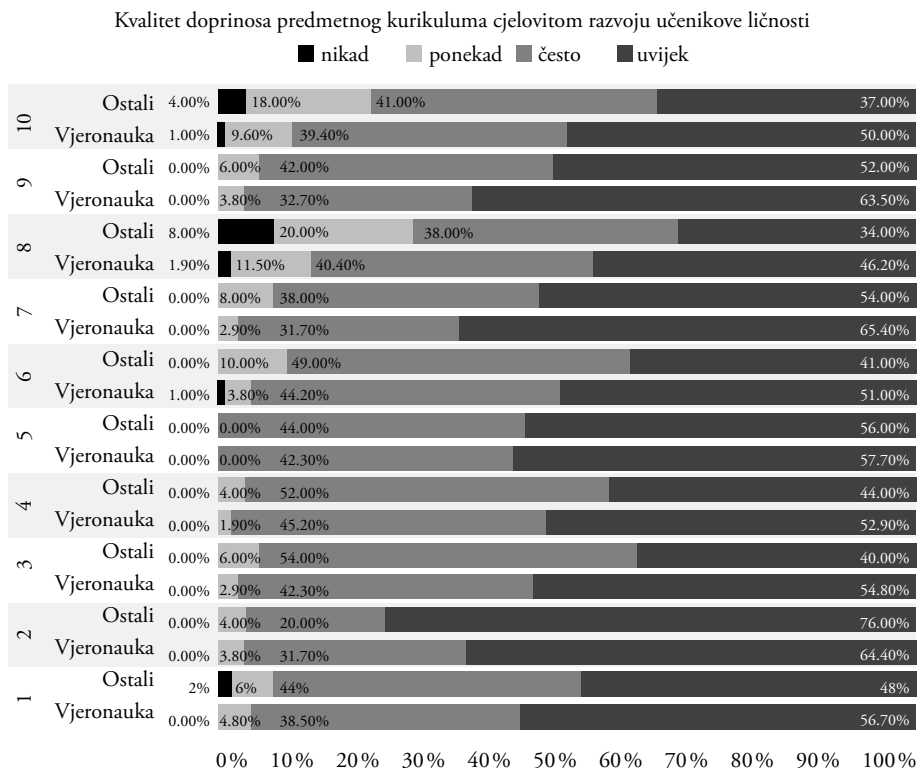
Razjedinjeno, usitnjeno i rascjepkano znanje dovodi u pitanje cjeloviti razvoj ličnosti. Pojavljuje se pojam integralne znanosti (Slatina, 2005)³³ koja obuhvata opća znanja različitih naučnih oblasti. U praksi je moguća provedba integralne znanosti kroz dobro osmišljene predmetne kurikulume koji dopuštaju cjelovit razvoj ličnosti u okviru integriranog školskog kurikuluma. Ovako postavljen kurikulum pruža mogućnost obrazovanja sposobnosti promatranja, pamćenja, mišljenja, osjećanja, volje i mašte u kulturi kojoj ličnost pripada.

Ukoliko je predmetni kurikulum zasnovan na uskom krugu ljudskih sposobnosti neće moći doprinijeti procesu cjelovitog razvoja ličnosti. On bi svojim sadržajem trebao :

- da uvažava raznolikosti i podsiče na poštivanje;
- da prati aktuelna zbivanja;
- da dozvoljava razvijanje motivacijskih i estetskih sposobnosti;
- da omogućuje emocionalni, tjelesno-motorni, moralno-etički, i praktično-tehnički razvoj ličnosti.

---

³³ Mujo Slatina, *Od individue do ličnosti – uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja* (Zenica: Dom štampe, 2005).

LEGENDA:

1. Zastupanje i promoviranje vrijednosti o ljudskim pravima, socijalne inkluzije i demokratskog društva
2. Uvažavanje i podsticaj na uvažavanje raznolikosti
3. Uvrštenost trenutno aktuelne teme
4. Razvijanje spoznajno-kognitivnih sposobnosti učenika
5. Razvijanje motivacijskih sposobnosti učenika
6. Razvijanje estetskih sposobnosti učenika
7. Omogućenost emocionalnog razvoja učenika
8. Omogućenost tjelesno-motornog razvoja učenika
9. Omogućenost moralno-etičkog razvoja učenika
10. Omogućenost praktično-tehničkog razvoja učenika

Grafikon 9: Doprinos cjelovitom razvoju ličnosti

Stajalište da dobar predmetni kurikulum doprinosi cjelovitom razvoju ličnosti smo, također, propitivali na našem uzorku. Analizom njihovih iskazanih stavova smo došli do podatka da 56, 7% vjeroučitelja i 48% ostalih nastavnika uvijek zastupa i promovira vrijednosti o ljudskim pravima, socijalnu inkluziju i demokrats-

ko društvo. Možemo utvrditi da vjeroučitelji, procentualno, više promoviraju navedene vrijednosti iako im se često, kao i vjeronaučnom kurikulumu, spočitava da djeluju suprotno.

Dobijeni rezultati ukazuju da vjeroučitelji više razvijaju spoznajno-kognitivne, motivacijske i estetske sposobnosti učenika (Grafikon 9), što je u skladu s dobijenim rezultatima o inkluziji i timskom radu. Naš zaključak je, podsjećamo, bio da vjeroučitelji poklanjaju veću pažnju individualnim sposobnostima učenika u donosu na ostale nastavnike.

U procentualno većem odnosu vjeroučitelji smatraju da vjeronaučni kurikulum omogućuje emocionalni, tjelesno-motorički, moralno-etički i praktično-tehnički razvoj učenika u odnosu na ostale nastavnike i njihove predmetne kurikulume. (Grafikon 9)

Analizom svih pokazatelja o doprinosu predmetnog kurikulumu cjelovitom razvoju ličnosti možemo utvrditi da vjeronaučni kurikulum više doprinosi cjelovitom razvoju ličnosti u odnosu na ostale predmetne kurikulume, što se podudara s već dobijenim rezultatima iz prethodnik odjeljaka.

Rezultati istraživanja su pokazali kako postoji statistički značajna razlika u stavovima nastavnika Vjeronauke i nastavnika drugih predmeta o doprinosu predmetnog kurikulumu cjelovitom razvoju učenikove ličnosti. Nastavnici Vjeronauke u većoj mjeri ističu doprinos vjeronaučnog kurikulumu razvoju učenikove ličnosti ($t=4.841$, $sig.=.000$) nego što nastavnici ističu doprinos kurikulumu drugih predmeta. (T-test 1)

ZAKLJUČAK

Vjeroučitelji slabije razumiju ulogu odgojnog socijalnog konteksta i manje koriste njegove mogućnosti u integraciji predmetnog kurikulumu u odnosu na ostale nastavnike, ali da ta razlika nije statistički značajna.

Vjeroučitelji u značajnoj mjeri više vode računa o skrivenom kurikulumu. Međutim, dobijeni rezultati ukazuju da Vjeronauka još uvijek nema status ostalih školskih predmeta i pored nastojanja vjeroučitelja da ga osnaže. Oni se i dalje više trude da osnaže integraciju vjeronaučnog kurikulumu, za razliku od ostalih nastavnika.

Vjeroučitelji u većoj mjeri ističu doprinos Vjeronauke u razvoju integriranog školskog kurikulumu. Posebno se ističe doprinos Vjeronauke u razvijanju etičkog kodeksa i svijesti o sebi, za razliku od drugih predmeta. Edukacija, samoedukacija i radno iskustvo u značajnoj mjeri doprinose boljoj procjeni doprinosa predmetnih kurikulumu razvoju integriranog školskog kurikulumu. Vjeroučitelji u većoj mjeri ističu ulogu svog predmetnog kurikulumu u integriranom školskom kurikulumu.

Vjeroučitelji u većoj mjeri od ostalih nastavnika ističu značaj kvaliteta okvira za izradu predmetnog kurikulumu kao osnove za integriranje, što je u skladu sa

dobijenim rezultatima. Ostali nastavnici i vjeroučitelji imaju ujednačene stavove o poželjnom kurikulumu, ali vjeroučitelji nastoje ostvariti jaču integraciju svog predmetnog kurikuluma. Zbrinjavajuće je da velik broj nastavnika i vjeroučitelja ne promišlja o novim alternativama, mogućnostima i gledištima pri izradi kurikuluma. I u ovom segmentu integriranja edukacija, samoedukacija i radni staž jače djeluju na svijest o značaju okvira predmetnog kurikuluma.

Vjeroučitelji ostvaruju veću međupredmetnu korelaciju sa svim školskim sastavnicama u odnosu na ostale nastavnike, češće učestvuju u integriranim školskim projektima.

Vjeroučitelji poklanjaju veću pažnju timskom radu i inkluziji u odnosu na ostale nastavnike. Edukacija tokom studija u značajnoj mjeri doprinosi jačanju inkluzije i timskog rada u integriranju predmetnog kurikuluma u školski kurikulum.

Vjeroučitelji smatraju da vjeronaučni udžbenici jače doprinose integraciji vjeronaučnog kurikuluma u odnosu na ostale udžbenike i predmetne kurikulume na temelju kojih su nastali. Edukacija o integriranom kurikulumu i u ovom segmentu doprinosi boljoj procjeni doprinosa udžbenika integriranom školskom kurikulumu.

Vjeroučitelji u većoj mjeri ocjenjivanje posmatraju kao segment evaluacije koji doprinosi integriranosti nego ostali nastavnici. Vjeroučitelji ocjenjivanje doživljavaju kao podsticaj za dobro planiranje i ocjenjivanje doživljavaju kroz cijelo školsko ozračje, što doprinosi jačanju integracije vjeronaučnog kurikuluma u školski kurikulum. Edukacija, samoedukacija i radno iskustvo i u ovom segmentu integracije jačaju svijet nastavnika i vjeroučitelja te doprinose jačoj integraciji.

Vjeroučitelji više ističu doprinos vjeronaučnog kurikuluma u cjelovitom razvoju ličnosti u odnosu na ostale nastavnike. Ovi rezultati predstavljaju jedan prirodan slijed već dobijenih rezultata i potvrđuju sve već uočeno.

Možemo konstatirati da je vjeronaučni kurikulum u velikoj mjeri integriran u osnovnoškolski kurikulum, kao i da jače doprinosi integriranom školskom kurikulumu od ostalih predmetnih kurikuluma. Ovakvi rezultati mogu upućivati na više pojava. Moguće je da su ostali nastavnici zadovoljni mjestom i ulogom svog predmetnog kurikuluma u školskom kurikulumu, te da osjećaju potrebu da rade na njegovoj jačoj integraciji. Iz ove spoznanje nameće se pretpostavka da se ostali nastavnici osjećaju sigurnijim mjesto svog predmetnog kurikuluma nego vjeroučitelji. Zbog stalnih pritisaka na Vjeronauku, vjeroučitelji nastoje vjeronaučni kurikulum što jače integrirati u sve pore školskog sistema. Vjeroučitelji podliježu i pojačanom sistemu ocjenjivanja, od strane pedagoške službe škole i Pedagoškog zavoda kao i ostali nastavnici, ali i od strane Vjersko-prosvjetne službe Rijaseta Islamske zajednice. Oni su, također, obavezni podnositi redovne izvještaje o svome radu navedenim organima. Ove činjenice nas navode na zaključak da i ovaj segment doprinosi većem zalaganju vjeroučitelja u integriranju vjeronaučnog kurikuluma u školski kurikulum.

Na osnovu dobijenih istraživačkih rezultata možemo dati slijedeće preporuke.

- Potrebno je provesti edukaciju nastavnika o kurikulumskom pristupu u planiranju i integriranom kurikulumu.
- Educirati vjeroučitelje o ulozi odgojnog socijalnog konteksta u integriranom školskom kurikulumu.
- Organizovati za vjeroučitelje zanimljive edukativne seminare.
- Ojačati ulogu i mjesto vjeronaučnog kurikulumu u integriranom školskom kurikulumu.
- Educirati nastavnike i vjeroučitelje o promišljanju pri planiranju i potrebi novog kurikularnog planiranja.
- Educirati vjeroučitelje o postavljanju ishoda učenja prema Bloomovoj taksonomiji znanja.
- Ojačati samopouzdanje vjeroučitelja.
- Educirati nastavnike i vjeroučitelje o timskom radu i inkluziji

Rad je pokazao da je Vjeronauka kvalitetno zauzela svoje mjesto i ulogu u integriranom školskom sistemu u relativno kratkom periodu od povratka u odgojno-obrazovni sistem do danas. U tom periodu od 20 godina je postignuto mnogo na putu njenog integriranja, ali rad ukazuje da postoji još prostora za jaču integraciju na kome se može raditi.

T-test 1: Ispitivanje razlike u stavovima nastavnika vjeronauke i nastavnika drugih predmeta o kvalitetu integriranosti predmetnog u integralni školski kurikulum

T-test za varijablu predmet	Predmet	N	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Odgojni socijalni kontekst	Vjeronauka	104	38.0769	3.31133
	Ostali	100	38.9000	3.18297
Skriveni kurikulum kao pokazatelj stvarne integriranosti	Vjeronauka	104	44.8558	5.42096
	Ostali	100	42.4600	4.34943
Doprinos nastavnih predmeta razvoju integriranog školskog kurikuluma	Vjeronauka	104	55.7596	7.32663
	Ostali	100	52.0000	6.50097
Okviri za izradu predmetnog kurikuluma kao osnova za integriranje u školski kurikulum	Vjeronauka	104	60.6442	7.25395
	Ostali	100	57.7500	7.41330
Međupredmetna korelacija u funkciji implementacije integriranog kurikuluma	Vjeronauka	104	38.0481	4.50540
	Ostali	100	36.7600	4.42701
Timski rad i inkluzija u funkciji razvoja integriranog kurikuluma	Vjeronauka	104	54.7692	6.58806
	Ostali	100	51.4900	6.59583
Doprinos udžbenika integraciji kurikuluma	Vjeronauka	104	13.3462	2.35561
	Ostali	100	11.7100	2.47123
Ocjenjivanje u funkciji razvijanja izvrsnosti kao segment evaluacije implementiranosti kurikuluma	Vjeronauka	104	38.8173	4.86271
	Ostali	100	36.1700	5.77185
Doprinos predmetnog kurikuluma cjelovitom razvoju učenikove ličnosti	Vjeronauka	104	35.0962	4.11608
	Ostali	100	33.7200	4.06781
T-test za ispitivanje razlike aritmetičkih sredina				
Varijable		t-vrijednost	Nivo značajnosti	
Odgojni socijalni kontekst		-1.809	.072	
Skriveni kurikulum kao pokazatelj stvarne integriranosti		3.473	.001	
Doprinos nastavnih predmeta razvoju integriranog školskog kurikuluma		3.871	.000	
Okviri za izradu predmetnog kurikuluma kao osnova za integriranje u školski kurikulum		2.818	.005	
Međupredmetna korelacija u funkciji implementacije integriranog kurikuluma		2.059	.041	
Timski rad i inkluzija u funkciji razvoja integriranog kurikuluma		3.552	.000	
Doprinos udžbenika integraciji kurikuluma		4.841	.000	
Ocjenjivanje u funkciji razvijanja izvrsnosti kao segment evaluacije implementiranosti kurikuluma		3.548	.000	
Doprinos predmetnog kurikuluma cjelovitom razvoju učenikove ličnosti		2.401	.017	

Quality of Integration of Islamic Confessional Education in Educational Context

Izet Pehlić i Emina Grabus

Abstract

The aim of this research was to establish the quality of integration of Islamic confessional education in educational context of schools; to diagnose manners and ways for reaching a higher level of quality of integration of Islamic confessional education in the educational context and also to propose measures and steps necessary for reaching higher level of its integration in the context of primary schools. The methods used for this were theoretical analysis and descriptive-analytical survey. The techniques used were attitude surveys of teachers of confessional education and teachers of other subjects with a questionnaire. A questionnaire was designed for the purpose of this research to examine the quality of integration of the subject into the integral educational curriculum of schools. The sample comprised of 104 Islamic confessional teachers and 100 teachers of other subjects in Zenica-Dobož Canton.

The results of the research revealed that there is a statistically relevant difference in attitudes of Islamic confessional education teachers and teachers of other subjects. Confessional education teachers, more than other teachers, give more importance to the hidden curriculum, which is an indicator of real integration. They highlight the contribution of their subject to the development of integrated curriculum, point out the importance of framework for development of their subject curriculum as a basis for its integration into the school curriculum. They also establish greater inter-subject correlation with all educational segments; dedicate attention to teamwork and inclusion serving the development of integrated curriculum. They see assessment as a segment of evaluation that contributes to integration of confessional education into school's curriculum, highlight the contribution of confessional education curriculum to development of pupil's personality as well as the fact that the textbook for confessional education contributes more to integration of confessional curriculum than other textbooks and course curricula they are based on. Finally confessional education curriculum is largely integrated in primary school curriculum and contributes to integrated school curriculum more than the curricula of other subjects.

Key words: integration, curriculum, curriculum based approach to planning, primary school curriculum, confessional education curriculum